

Meerjarenafspraken

Overeenkomstig het herziene ontwerp voor een nieuwe Comptabiliteitswet bevat de *Miljoenennota 1975* een overzicht van de rijksuitgaven en -inkomsten over de periode 1975 t/m 1978, de z.g. meerjarenafspraken. Het kabinet beoogt hiermee een beleid op lange termijn te ontwikkelen. Tevens moet dit overzicht een bijdrage leveren tot verlichting van de jaarlijkse behandeling van de begroting in het kabinet en in het parlement. Ten einde te bewerkstelligen dat de ministers zich zoveel mogelijk aan de meerjarenafspraken houden, noemt minister Duisenberg in zijn *Miljoenennota* een aantal spelregels. Deze komen er in grote lijnen op neer dat er slechts met instemming van de minister van Financiën en/of van de ministerraad wijzigingen in de meerjarenafspraken kunnen worden aangebracht. Bovendien moeten eventuele mee- of tegenvallers in de begroting — veelal in die van het betreffende ministerie — worden gecompenseerd. De spelregels die reeds ten aanzien van de rijksbegroting bestonden, worden dus uitgebreid tot de meerjarenafspraken.

Aangezien de meerjarenafspraken erg globaal zijn, is het de vraag of die spelregels nauwgezet zullen worden nageleefd. Het lijkt mij daarom beter niet van afspraken te spreken, maar van wensen van het kabinet. Hoewel het lange-termijnbeleid daarbij uiteraard een belangrijke rol speelt, mogen we niet vergeten dat met het etaleren van die wensen de politieke achterban van de regering kan worden tevredengesteld. Het globaal zijn van de meerjarenafspraken blijkt uit de summiere toelichting in de *Miljoenennota* en uit het ontbreken van een macro-economische prognose. Vooral het beschikken over zo'n prognose is van wezenlijk belang voor een lange-termijnbeleid. Hieronder zal ik een aantal factoren noemen waarmee bij het ontwikkelen van een dergelijk beleid rekening moet worden gehouden.

Om een lange-termijnbeleid te kunnen formuleren, moet er inzicht bestaan in de politieke wensen, de economische mogelijkheden en de economische fricties. Deze fricties vloeien voor een deel voort uit de discrepantie die er tussen de wensen en de mogelijkheden bestaat. Over de politieke wensen zal ik kort zijn: de regeringsachterban zorgt er voortdurend voor dat ze niet worden vergeten en de regering geeft aan in hoeverre ze tot 1978 eraan tegemoet wil en kan komen.

Over de economische mogelijkheden zou ik graag iets willen schrijven als de regering daarover informatie zou verschaffen. De regering bezit echter, zoals reeds gezegd, geen economische prognoses en baseert zich volkomen op veronderstellingen. Hoewel het opstellen van deze prognoses in de huidige onzekere tijd riskant is — er zouden

op zijn minst een aantal alternatieven moeten worden gemaakt —, staat iedere meerjarenafpraak die niet gebaseerd is op een macro-economische prognose op glad ijs. Daarom ben ik bang dat de regering haar meerjarenafspraken voortdurend drastisch zal moeten herzien. Er blijft dan weinig van een lange-termijnbeleid over. De veronderstellingen zijn vnl. gebaseerd op de nieuwe berekeningswijze van de begrotingsruimte. Deze gaat uit van een trendmatige jaarlijkse reële groei van het nationale inkomen met 4,3% en een loonsomstijging van 7,5% per jaar. Omdat de regering deze 7,5% onbereikbaar acht, neemt ze van 1976 t/m 1978 een jaarlijkse stijging aan van 10%. Bovendien veronderstelt de regering dat de belastingdruk in 1976 met 0,5% en in 1977 en 1978 met 0,4% zal stijgen. Deze veronderstelling komt mij echter meer als een politieke wens voor.

De economische mogelijkheden van dit kabinet hangen nauw samen met de economische fricties. Reeds jarenlang is de inflatie het symptoom van zo'n frictie. De afgelopen tijd zijn daar de werkloosheid en het dreigende tekort aan grondstoffen bij gekomen. Mijs inziens moet een lange-termijnbeleid antwoord geven op de vraag hoe de fricties kunnen worden weggewerkt. Dat antwoord is er echter niet. Evenals in de meeste landen lijkt het erop dat de bevolking de strijd tegen de inflatie heeft opgegeven. Of 'ditzelfde van de werkloosheid moet worden gezegd, is nog niet duidelijk. Het wachten is op de *definitieve* werkgelegenheidsnota van minister Boersma. De onlangs verschenen *voorlopige* nota en de reacties daarop van de vakbeweging — spreiden van de werknemers over de beschikbare arbeidsplaatsen — stemmen evenwel somber. Over de toekomstige grondstoffenvoorziening tasten we helemaal in het duister. Over al die fricties ontstaat pas meer duidelijkheid indien wij het erover eens zijn hoe de toekomstige economische ontwikkeling van de (wereld-)economie moet zijn. Er behoort mijs inziens een beleid te worden gevoerd dat die ontwikkeling selectief reguleert. Het huidige beleid dat in feite voortborduurde op de ontwikkeling van vóór de oliecrisis zou wel eens funest kunnen worden.

Al met al ziet het lange-termijnbeleid dat achter de meerjarenafspraken van het kabinet-Den Uyl schuilgaat er nogal povertjes uit. Deze afspraken zijn thans hoofdzakelijk van technisch-financiële aard, waarmee hoogstens een politieke achterban kan worden tevredengesteld. Laten wij echter hopen dat zij een goede aanzet zijn voor een beleid voor de toekomst.

L. Hoffman

Inhoud

<i>Drs. L. Hoffman:</i> Meerjarenafspraken	853
Column Over commentaren op regeringsstukken, door <i>Drs. W. Siddré</i>	855
Miljoenennota en Macro Economische Verkenning	858
<i>Prof. Dr. A. Pais:</i> Sleutelen aan de magische driehoek	859
<i>Drs. J. M. Bronneman:</i> Meerjarenafspraken 1975-1978	863
Mededelingen	865
<i>Prof. Dr. L. Koopmans:</i> Financieel-economische aspecten van de Rijksbegroting 1975	866
Bedrijfseconomie Beslissingsprocedures van de produktie, door <i>Drs. K. Boskma</i>	868
Ingezonden Recente verliezen bij valutatermijntransacties, door <i>Drs. M. de Boer</i> , met naschrift van <i>Prof. Dr. P. van Veen</i>	872
Boekennieuws <i>Dr. A. A. de Boer</i> : Energie vandaag en morgen, door <i>Drs. K. Zijlstra</i>	873

Onderzoek

is nodig. Het NEI heeft zich daarop sinds 1929 gericht. Naast het pure onderzoekwerk houdt het zich bezig met het uitvoeren van opdrachten van overheden en bedrijfsleven in binnen- en buitenland. Het heeft thans ervaring op vele gebieden, in een spreiding over 50 landen. Er heeft in die periode een specialisatie plaatsgevonden, maar door de samenwerking in teams van economen, econometristen, wiskundigen, sociologen, sociaal-geografen, stedenbouwkundig ingenieurs en civiel-ingenieurs wordt een brede aanpak van de problemen gewaarborgd.

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.
Redactie-medewerkster: Mej. J. Koenen.

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; kopij voor de redactie: postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 93,60 per kalenderjaar (incl. 4% BTW); studenten f. 57,20 (incl. 4% BTW), franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkdelen (zeepost).

Betaling: Abonnementen en contributies (na ontvangst van stortings/giro-acceptaart) op girorekening no. 122945 t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,- (incl. 4% BTW en portokosten). Bestellingen van losse nummers uitsluitend door overmaking van de hierboven vermelde prijs op girorekening no. 8408 t.n.v. Stichting het Nederlands Economisch Instituut te Rotterdam met vermelding van datum en nummer van het gewenste exemplaar. Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Advertenties: B.V. Koninklijke Drukkerijen Roelants - Schiedam Lange Haven 141, Schiedam. tel. (010) 260 260, toestel 908.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Arbeidsmarktonderzoek
Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

Over commentaren op regerings- stukken

Is Duisenberg op een te royale toer? Laat de defensieve miljoenennota te veel van het loonoverleg afhangen? Moet Duisenberg zijn collega's strak houden? Deze krantekoppen, weliswaar niet in vragende vorm gesteld, sprongen de geïnteresseerde lezer in de derde week van september in het oog. Vorige week kwam er nog één bij: verminderde lasten van het bedrijfsleven. Het zijn in feite de meningen van professionele economen over de recente analyses van de huidige economische situatie door onze regering. Zij zijn het vaak niet met elkaar eens, zoals ook verderop in dit nummer zal blijken. Dat is jammer voor de leek, maar gelukkig voor de economische wetenschap. Deze leeft en bloeit dank zij de controversen. Immers, veel van deze recente beweringen zijn althans in principe toetsbare hypothesen. Verschil van mening daarover kan uit de weg worden geruimd. Helaas zijn niet alle recente beweringen gefundeerd op resultaten van toetsen. Daarover gaat het in deze column.

Professor Stevers beantwoordt de eerste vraag in positieve zin. In zijn uitgebreide beschouwing 1) over de *Miljoenennota* concludeert hij dat de huidige economische situatie uiterst hachelijk is en dat de begroting 1975 nauwelijks een bijdrage verschaft om daar verbetering in aan te brengen. De regering stuurt driftig ambulances rond met subsidies en kredietgaranties om slecht renderende bedrijven te helpen, maar, aldus nog steeds Stevers, de kwaal wordt niet weggenomen. De regering verergerd zelfs de kwaal omdat zij opnieuw toelaat dat een groot percentage van de toeneming van het nationale inkomen naar de collectieve sector vloeit. Het hoge marginale beslag van de collectieve sector op het nationale inkomen roept weer loon- en prijsstijgingen op, zodanig dat het rendement opnieuw wordt aangetast. Zijn slotconclusie is

dan ook dat de huidige regeringsplannen „niet alleen tot inefficiënte produktie, maar ook tot centralisme en bureaucratie” leiden. Ik vraag mij af op welke wijze deze beweringen hard gemaakt kunnen worden. Is het mogelijk om te toetsen of de produktie inefficiënt plaatsvindt? Natuurlijk zullen de subsidies en kredietgaranties rondstrooiende ambulances bedrijven (tijdelijk) in leven houden die, zonder deze steun, alleen zouden kunnen produceren tegen voor de markt te hoge prijzen. Volgens een strikt marktcriterium zouden deze bedrijven moeten verdwijnen. Maar is dat criterium zaligmakend? De gemeenschap als geheel zou wel eens een zo groot gewicht aan het behoud van de werkgelegenheid kunnen geven dat niet uitsluitend het marktcriterium relevant wordt geacht. En wanneer is de produktie inefficiënt als de markt niet meer als enige richtsnoer van de produktie geldt?

Professor Koopmans 2) beantwoordt de derde in de eerste alinea gestelde vraag positief. Hij bespreekt bovendien het mechanisme van de kosteninflatie. Volgens Koopmans gedogen de werknemers het grote écart tussen de groei-percentages van het reële loon enerzijds en het reël vrij beschikbare loon anderzijds niet meer. Het gat hiertussen wordt te groot. Werknemers vragen zich af waar het verschil naar toe gaat, zien dat niet (direct) en proberen de premie- en belastinglasten in de nominale loon-som af te wentelen. Bij een prijsbeleid gericht op het constant houden van winsten in guldens op de binnenlandse afzet, dalen dan de rendementen. Dit leidt tot terughoudendheid in de investeringen, een terughoudendheid, die, aldus nog steeds Koopmans, mede veroorzaakt wordt door de „toenemende regulering en bureaucrativering, (---)

en mogelijk ook door de modieuze anti-industrialiteit”. Dit zijn waarschijnlijk op zich zelf toetsbare beweringen. Mijn voorlopige bezwaar tegen Koopmans' conclusie is dan ook dat je niet alleen moet zeggen dat investeringsbeslissingen door de genoemde factoren vertraagd of in 't geheel niet genomen worden. Je moet het eigenlijk ook nog aantonen.

Professor Douben 3) vindt dat de defensieve miljoenennota te veel van het komende loonoverleg laat afhangen. De in de nota voorgestelde stabilisering van de premies van de sociale verzekering is, volgens Douben, een goede daad, maar de uitwerking daarvan op de onderhandelingen tussen de sociale partners stemt hem zorgelijk. Dit is een te respecteren mening, die al dan niet door de feiten bevestigd zal worden in de komende maanden. Overigens wijst ook Koopmans erop dat de nu voorgestelde stabilisatie van de belasting-tarieven en premies slechts eenmalig is. Koopmans verwacht in de komende jaren een nieuwe druk op belastingen en premies naar boven. Ook anderen, bijv. SER-economen, pleiten voor een meer blijvende beteugeling van de lasten voor het bedrijfsleven.

Stevens, Koopmans en Douben zijn het inzake het mechanisme van de kosteninflatie wel met elkaar eens. In feite onderschrijven zij, mijns inziens, allen de stelling van Zijlstra dat het huidige beslag van de collectieve sector op de groei van het reële inkomen een onoverkomelijk struikelblok is op de weg, die leidt tot een wezenlijke bijdrage aan de bestrijding van de inflatie. Deze stelling wordt in de recente jaarverslagen van De Nederlandsche Bank steeds naar voren geschoven 4). De discussie gaat in feite steeds over de verdeling van de beschikbare inkomens tussen de particuliere sector en de publieke sector. Stevens heeft hierover waarschijnlijk een uitgesproken mening. Hij stelt immers in zijn *Volkskrant*-artikel dat hij in dat blad geen poging zal wagen „om een uitgebreid programma te ontvouwen tot sanering van de economie”. Ik ben ervan overtuigd dat de redactie van *ESB* hem graag ruimte zal gunnen zijn plannen te ontvouwen.

W. Sidde

- 1) *De Volkskrant*, 18 september 1974.
- 2) *Elseviers Weekblad*, 21 september 1974.
- 3) *NRC Handelsblad*, 17 september 1974.
- 4) *Verslag over het jaar 1972*, blz. 16.
Verslag over het jaar 1973, blz. 23.

Nestlé, Randstad, Ten Doesschate, Van Wijnen, de Koninklijke Nederlandse Papierfabriek en de Bondsspaarbank Noord Nederland vertellen 't u nog één keer: NCR betekent Computers & Terminals.

En dat is dan tevens het einde van deze advertentieserie waarin wij er (hopelijk) in geslaagd zijn u duidelijk te maken dat de naam NCR staat voor geavanceerde computer- en terminal apparatuur.

En niet alleen voor die perfecte kasregisters waarmee wij zo bekend zijn geworden.

Een 6-tal (van een veel groter aantal) tevreden gebruikers van NCR-apparatuur laten wij nog één keer aan het woord. Zodat u in het vervolg weet, dat u óók NCR moet overwegen vóór u tot een definitieve keuze van computerapparatuur overgaat.

S-B 61036

POOP
efficiency
beurs
8 tm 16 oktober
AMSTERDAM
fa!
Onze adviseurs geven
u graag alle infor-
matie op stand
nummer 17.

Nestlé liet diverse computers een examenje doen. NCR kwam als de beste uit de bus.

De opgave die wij stelden was: draai onze melkafrekening eens op jullie computer, gebruikmakend van programmeertaal Cobol.

Wij maakten het de heren niet makkelijk, want de melkafrekening die wij als „examenopgave“ ter verwerking aanboden omvatte een groot aantal lastige berekeningen en was bovendien erg omvangrijk. Zodoende konden wij een indruk krijgen van de kwaliteit, nauwkeurigheid en snelheid van de diverse computers. Natuurlijk kan er in een competitie maar één winnaar zijn.

Bij onze computercompetitie was dat NCR.

(Drs. G.P. Mann, hoofd van de bedrijfseconomische afdeling Nestlé Nederland)

Randstad was rijp voor een volwassen computer.

Wij hebben bij veel computerleveranciers rondgekeken en wij hebben ons laten adviseren door ons accountantsbureau. En wij zijn tevreden. Wij kochten één van de eerste NCR Century 100 computers. Door een optimale benutting konden wij hem inschakelen voor ons gehele vestigingennet in West Europa.

De Century verzorgt naast loonadministratie en facturering ten behoeve van zo'n 100 vestigingen in Nederland, België, Frankrijk, Engeland en Duitsland, tevens periodiek verlies- en winstrekeningen per vestiging - geeft inzicht in marktontwikkelingen op diverse deelmarkten en geeft direct de resultaten door die wij behalen bij al onze cliënten, zodat ons verkoopapparaat efficiënt en adequaat kan reageren.

Punt van overweging bij Ten Doesschate BV Farmaceutische Producenten en Groothandel was: NCR computers zijn eenvoudig uit te breiden.

Je begint eenvoudig. Met een basisconfiguratie, een extern schijvengeheugen, een centrale rekenenheid, een printer. In die betrekkelijk korte tijd dat wij hier een NCR-computer hebben staan, is het geheugen al vergroot van 16K naar 32K. Dat is bij NCR een eenvoudige ingreep.

Wij hebben een 2E Disc Drive erbij gehuurd en nú denken wij alweer aan de aanschaf van tapes. En dat is allemaal probleemloos te plaatsen. Géén gebreek, géén gesleep.

(Drs. J.M.C.A. Engelhart, controller van Ten Doesschate B.V.)

Van Wijnen NV, Dordrecht, zegt: Eenmaal NCR, altijd NCR.

NCR doet wat-ie belooft. Dat hebben we in de jaren dat we met een NCR-500 magneetbandkaartencomputer werkten wel gemerkt. Dus toen er vorig jaar een nieuwe, grotere computer moest komen, lag onze keus voor de hand.

Natuurlijk hebben we ook andere computerleveranciers om een aanbieding gevraagd.

Dat onze nieuwe computer desondanks toch weer een NCR-computer werd, pleit alleen maar voor NCR. Belangrijk vinden wij ook vooral dat NCR zich niet opstelt als de gigantische, alleswetende maatschappij. Ze hebben aandacht voor elke individuele klant.

(De heer B.A. Molenaar, Controller bij Van Wijnen N.V., Maatschappij tot het uitvoeren van werken).

Koninklijke Nederlandse Papierfabrieken is van mening: „Het zijn vakkundige mensen, die een heel goeie service geven“.

Juist in de overschakelingsperiode (van kaartcomputer naar het NCR-systeem) leer je de mensen goed kennen. De invoering van elk nieuw systeem brengt wel eens problemen met zich mee. Ons boekhoudsysteem bijvoorbeeld moest vóór 1 januari operationeel zijn en er waren een paar knelpunten.

NCR heeft ons toen uitstekend uit de brand geholpen. 't Zijn vakkundige mensen die een heel goeie service geven.

(De heer H.M.H. Nijpels, directeur Financiële Zaken van de Koninklijke Nederlandse Papierfabrieken).

NCR's Ternimal Systeem gaf de doorslag bij Bondsspaarbank Noord Nederland te Groningen.

Als zelfstandige stichting Bondsspaarbank Noord-Nederland, met ruim 50 filialen in de provincies Groningen en Drente, zijn wij een van de grotere leden van de Nederlandse Spaarbankbond. Deze organisatie beschikt over een eigen computercentrum met NCR-apparatuur, waar tot 1972 ook onze administratie werd verwerkt.

Toen besloten wij een eigen computer te laten installeren. Wij hebben ons laten informeren door meerdere maatschappijen, en kozen uiteindelijk NCR, omdat wij het erg belangrijk vonden dat NCR al veel ervaring heeft in het spaarbankwezen. Want ook de Spaarbank voor de Stad Amsterdam draaide toen al met een NCR installatie, met terminals in de bijkantoren. On line dus. En juist dat systeem sprak ons erg aan. De NCR terminal leek ons daarvoor het meest vooruitstrevende toestel. En bovendien qua bediening het simpelste.

(Mr. J.J. Beeker, Directeur van de Bondsspaarbank Noord-Nederland).

Zo, dat was voorlopig de laatste keer dat u 't ook eens van 'n ander hoorde.

NCR

Computers & Terminals

NCR Nederland NV,
Buitenveldertselaan 3,
Amsterdam,
telefoon 020-44 29 22,
toestel 232.

NCR Computers & Terminals.

Miljoenennota en Macro Economische Verkenning

In verband met de algemene beschouwingen die volgende week naar aanleiding van de Rijksbegroting 1975 in de Tweede Kamer der Staten Generaal worden gehouden, besteedt ESB thans veel aandacht aan *Miljoenennota 1975* en *Macro Economische Verkenning 1975*.

Evenals in voorgaande jaren is de bespreking van deze regeringsstukken gesplitst in drie onderdelen: de economische betekenis van de rijksuitgaven, de uitgaven die in de miljoenennota worden aangekondigd en de financieel-economische aspecten van de rijksbegroting.

Het eerste onderdeel wordt besproken door Prof. Dr. A. Pais, hoogleraar in de staathuishoudkunde aan de Universiteit van Amsterdam. Hij behandelt de problemen van inflatie, werkgelegenheid en betalingsbalans. Prof. Pais concludeert dat de *Miljoenennota 1975* in grote trekken beantwoordt aan de uitdaging die de economische situatie stelt.

In het volgende artikel bespreekt Drs. J. M. Bronneman, medewerker van het Instituut voor Onderzoek van Overheidsuitgaven, de rijksuitgaven aan de hand van de in de miljoenennota genoemde meerjarenafspraken. Hij schetst hoe deze afspraken vanaf 1968 zijn ontstaan en

besluit met een beschouwing over de prioriteiten van dit kabinet, die in de meerjarenafspraken tot uiting komen.

Tot slot schenkt Prof. Dr. L. Koopmans, hoogleraar in de openbare financiën aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, aandacht aan de financieel-economische aspecten van de rijksbegroting. Hij behandelt daarbij de volgende onderwerpen: 1. de vergroting van het structureel toelaatbare begrotingstekort; 2. de bestemming van de aardgasbaten; 3. het effect van de krachtige uitgavenexpansie in de jaren 1974 en 1975. Prof. Koopmans, die de vergroting van het structureel toelaatbare begrotingstekort verantwoord acht, vindt evenwel de uitgavenexpansie zorgelijk vanwege een acceleratie van de groei der rijksuitgaven die daarvan het gevolg kan zijn.

Naast deze drie besprekingsartikelen over *Miljoenennota* en *Macro Economische Verkenning* waarschuwt Drs. W. Siddre in zijn column voor het doen van beweringen over regeringsstukken zonder ze wetenschappelijk te toetsen en besteedt Drs. L. Hoffman aandacht aan de vraag in hoeverre de meerjarenafspraken op een lange-termijnbeleid zijn gebaseerd.

De bij de artikelen afgedrukte foto's zijn ontworpen en gemaakt door Drs. F. A. J. van den Bosch.

Sleutelen aan de magische driehoek

PROF. DR. A. PAIS

Als een inzinking van de wereldconjunctuur wordt vermeden. Als de Westduitse economie zich het komend jaar expansief ontwikkelt. Als de binnenlandse loonstijging per werknemer in bedrijven tot 13% kan worden beperkt. En als het prijsbeleid in Nederland op de ingeslagen weg wordt voortgezet. Dan, zo verzekert ons de *Macro Economische Verkenning (MEV) 1975*, „zijn de perspectieven voor onze economie naar verhouding niet ongunstig”.

Naar verhouding. Want een verwachte prijsstijging, voor 1975, voor de particuliere consumptie van even beneden de tien procent is op zich zelf beschouwd niet gering. (Op het moment, dat het Centraal Planbureau de berekeningen afsloot, had men overigens voor 1974 een prijsstijging van iets meer dan 10% becijferd. Waarbij men ervan is uitgegaan, dat het stijgingstempo van de prijzen in de tweede helft van dit jaar niet aanmerkelijk zou worden versneld).

Ook het niveau van de werkloosheid zal, zelfs bij de gekozen optimistische uitgangspunten, hoog blijven: het gemiddelde gemiddelde werkloosheidsniveau van 155.000 in 1975 is, zoals we hieronder zullen zien, niet alleen belangrijk hoger dan voor het lopende jaar, maar bovendien nog geflatteerd.

Het saldo op de lopende rekening van de betalingsbalans zal het komend jaar evenwel zonder meer gunstig zijn, met een overschot van f. 4,25 mrd. (tegen f. 3 mrd. dit jaar). Een lichtpunt bij alle onzekerheid. Want zelfs indien er — in tegenstelling tot de centrale aanname van de *MEV* — in 1975 geen volumegroei in de wereldhandel zou optreden, dan nog blijkt dit overschot intact te blijven, aldus het resultaat van een der „onzekerheidsvarianten”, die het CPB heeft doorgerekend. (Wel zou dan de werkloosheid volgend jaar nog eens 13.000 personen meer omvatten. Lonen en prijzen zouden daarentegen rond de 1% lager komen te liggen, ook al omdat van achterblijvende groei van de wereldhandel een drukkende werking op de grondstoffenprijzen uitgaat).

Met prijzenswaardig realisme heeft het Planbureau ook nog een tweede onzekerheidsvariant berekend, eveneens achterin de *MEV* gepubliceerd. Dit betreft het geval, dat de loonstijging in 1975 niet op 13%, maar op 15% zou uitkomen. Het prijspeil van de particuliere consumptie zou er 0,4% extra van omhoog gaan. Maar het saldo op lopende rekening zou nog altijd f. 3,65 mrd. bedragen. Terwijl de werkgelegenheid — althans op korte termijn — van deze additionele loonstijging nauwelijks invloed zou onder vinden. (Wel op iets langer zicht, o.m. vanwege achterblijvende investeringen).

Bij alle gebruikelijke en ongebruikelijke onzekerheden (de laatste dit maal i.v.m. de aarzelende wereldconjunctuur vooral van internationale aard) komt aldus uit de *MEV* een beeld van onze nationale economie naar voren, dat er extern behoorlijk robuust uitziet, maar dat intern met een paar hardnekkige kwalen (werkloosheid, inflatie) is behept. Deze kwalen zijn in 1974 versterkt aan het licht gekomen. En, zoals we zagen, moet worden verwacht, dat zij „n'en

déplaise” de in de *Miljoenennota* voorgeschreven receptuur, de komende jaren — dus ook 1975 — nog zullen voortduren.

Anders gezegd: van de „magische driehoek” (t.w. problemen van inflatie, werkgelegenheid en betalingsbalans) levert één kant weinig moeilijkheden op, de beide andere zijden echter des te meer.

Aard van de inflatie

Alvorens te kunnen beoordelen welke bijdrage de *Miljoenennota 1975* tot de ontwikkeling van de Nederlandse economie levert, is het ter zake iets nader in te gaan op de aard van de inflatie- en werkloosheidsproblematiek ten onzent anno 1974. De inflatie, waarmee ons land momenteel wordt geconfronteerd, vindt niet haar oorzaak in nationale overbesteding. Al enkele jaren — vanaf 1972 — bestaat een groot nationaal spaaroverschot. Van een economie, die aan de grenzen van haar capaciteit produceert, is thans ook geen sprake. Het Rijnmondgebied is daarop de voornaamste uitzondering: aldaar zijn vele exportbedrijven geconcentreerd en het is in deze sector, dat de bezettingsgraad van de capaciteit zich het gunstigst heeft ontwikkeld. Met name kan men in deze regio profiteren van de grootscheepse gas- en oliespeurtochten, welke in het Noordzeegebied aan de gang zijn.

Kosteninflatie derhalve. Het behoeft weinig betoog, dat de ongekend grote stijging van de invoerprijzen in 1974 daarbij een factor van overheersend belang is geweest. Aan de scherpe stijging van de grondstoffenprijzen mag rond het midden van dit jaar voorshands een eind zijn gekomen (er is zelfs weer van enige daling sprake) — niettemin kan voor het jaar als geheel op een toeneming met 30 à 35% worden gerekend, met als notoire uitschieter de invoerprijsstijging van ruwe aardolie van 200%.

Voor 1975 wordt een bescheiden toeneming van de invoerprijs van goederen verwacht: 4%. Gelet op de vertraging, waarmee importprijzen op het binnenlandse prijspeil doorwerken, zal toch ook in het komend jaar nog invloed te bespeuren zijn van de explosie van 1974. „Het aardgas en de nauwe samenwerking tussen regering en bedrijfsleven hebben ons in staat gesteld het optredend schokeffect aanzienlijk te dempen”, schrijft minister Lubbers in het voorwoord tot de *MEV*. Die „nauwe samenwerking” met het bedrijfsleven heeft zich dan afgespeeld tegen de achtergrond van de Machtigingswet. Een zekere betekenis bij de beteugeling van de (kosten)inflatie in ons land kan deze wet niet worden ontzegd. Maar het is op z'n best een beperkt succes geweest. Dat geldt evenzeer voor de toepassing van de Prijzenwet. En alles heeft z'n prijs. De vooral in de eerste helft van 1974 strakke toepassing van doorberekeningsvoorschriften voor externe kostenstijgingen, is de positie van het voor de binnenlandse markt werkende deel van het bedrijfsleven niet ten goede gekomen. De moeilijkheden, waarmee vooral vele kleine bedrijven te kampen kregen,

laten niet na hun invloed op de werkgelegenheid uit te oefenen. En enige realistische twijfel lijkt me niet misplaatst t.a.v. het in de *MEV* gehanteerde uitgangspunt, dat in 1975 „het huidige prijsbeleid onverkort gehandhaafd blijft”. Zulks te meer, waar de *MEV* zelf stelt, dat daarvan de consequentie is, „dat de procentuele winstmarges op de binnen- en buitenlandse afzet verder uiteen gaan lopen”.

Dat zou neerkomen op doortrekking van het patroon van dit jaar, want bij de zwakke binnenlandse vraag (waarbij vooral een daling met 13% van het volume van de investeringen in woningen opvalt), zijn het vooral de exportbedrijven geweest, die in 1974 een gunstige ontwikkeling te zien hebben gegeven. En dat ondanks een appreciatie van de gulden, die voor het lopende jaar op meer dan 5% wordt geraamd. De uitvoer van goederen zal van 1973 op 1974 naar schatting toenemen van f. 68 mrd. tot ruim f. 90 mrd., welke stijging de resultante is van een volumemutatie van 7% en een toeneming van het prijspeil van de goederenuitvoer met 25 à 30%. (Dit laatste percentage levert, gecombineerd met het hierboven vermelde van de invoerprijsstijging, een scherpe verslechtering van de ruilvoet in 1974: in gulden gemeten bedraagt het ruilvoetverlies f. 5 mrd. Voor 1975 raamt de *MEV* een stijging van het exportprijspeil met 7%, hetgeen een niet onbelangrijke ruilvoetverbetering impliceert).

Aard van de werkloosheid

De uiteenlopende ontwikkeling van bedrijven, die voor de binnenlandse markt werken en van exportbedrijven, illustreert niet alleen de grenzen van door een nationale overheid te voeren prijsbeleid. Het is tevens een factor van belang voor aard en omvang van de werkgelegenheid. Immers, veel van de bedrijven, die dit jaar hebben bijgedragen tot het succesvolle exportpakket, zijn uitgesproken kapitaalintensief. Het behoeft dan ook geen verbazing te wekken, dat in 1974 bij een volumetoeneming van het bruto nationaal produkt van 3½% en arbeidsproductiviteitsstijging van 4%, de werkloosheid verder is toegenomen. Het bedrijfsleven is trouwens al een aantal jaren niet meer in staat het jaarlijkse arbeidsaanbod op te vangen: dat doet de overheid, die dan ook nog geheel of ten dele de vermindering van het aantal arbeidsplaatsen in particuliere bedrijven compenseert. Voor 1974 raamt het Planbureau een daling van 28.000 plaatsen bij bedrijven, waartegenover een stijging bij de overheid met 12.000 staat. Wanneer men bij het saldo van 16.000 de trendmatige stijging van het arbeidsaanbod (ad 7.000) telt, wordt het getal verkregen, waarmee het werkloosheidsniveau voor 1974 dat van 1973 overtreft. Zoals we nog zullen zien, wijkt het beeld voor 1975 niet fundamenteel hiervan af.

De omvang van de geregistreerde arbeidsreserve is evenwel steeds minder toereikend als maatstaf voor het in feite braakliggende arbeidspotentieel in onze samenleving. De stand van zaken wordt namelijk versluierd door een omvangrijke uittocht, die nu al een aantal jaren naar de WAO aan de gang is: de toeneming van het aantal arbeidsongeschikten benadert jaarlijks de trendmatige groei van de arbeidspopulatie. Het getal der WAO-trekkers bedraagt thans omstreeks het dubbele van dat der geregistreerde werklozen. Ook leerplichtverlenging e.d. drukt het officiële werkloosheidscijfer. En dan spreken we nog maar niet over de gehuwde vrouw, waarvan velen de inschakeling op aanmerkelijk grotere schaal dan tot nog toe, in het arbeidsproces bepleiten. In het licht van dit alles is een zuiver economische benadering bepaald een te enge invalshoek voor het probleem van de inschakeling van arbeidskrachten in onze economie.

De economische problematiek van 140.000 à 155.000 werklozen is intussen reeds ernstig genoeg. In tal van publikaties heeft men kunnen lezen, dat het grootste deel van deze werkloosheid — t.w. 120.000 — tot structurele oorzaken te herleiden is. (Volgens het verklarend woordenlijstje, dat ditmaal aan de *Miljoenennota* is toegevoegd, moeten we

dit „in ruime zin” interpreteren als niet-conjunctureel, d.w.z. niet veroorzaakt door het tijdelijk tekortschieten van de koopkrachtige vraag). Het getal van 120.000 is een eigen leven gaan leiden, met voorbijzien van het feit, dat de *MEV* er expliciet op wijst, dat een andere berekeningsmethode 100.000 à 110.000 structuurwerklozen oplevert. Maar hoe dan ook, het lijkt wel vast te staan, dat structurele werkloosheid ruim tweederde van het totaal uitmaakt. En dat een „Keynesiaanse” aanpak van bestedingsverruiming voor ten hoogste eenderde van het werklozenbestand uitzicht biedt.

De vraag naar het waarom van de omvangrijke structuurwerkloosheid gaat, terecht, steeds meer mensen bezighouden. Maar toch ook wel rijkelijk laat. Zo herinner ik me een SER-advies over het arbeidsmarktbeleid van 20 december 1968, in een aantal kloeke delen aan de minister van Sociale Zaken uitgebracht. Met name in het deel, dat gewijd is aan de automatisering, werd met nadruk de aandacht gevraagd voor een aantal werkgelegenheidsaspecten van de technologische ontwikkeling. Ook werd aangedrongen op een aantal wel omschreven, in onderlinge afstemming door overheid en bedrijfsleven te nemen maatregelen, ten einde op middellange en lange termijn een optimale aansluiting van vraag en aanbod op de arbeidsmarkt, kwantitatief en kwalitatief, te verkrijgen.

De desbetreffende SER-commissie heeft — om inzicht in de problematiek te verkrijgen — destijds talrijke hoorzittingen gehouden, waarbij vertegenwoordigers uit vrijwel alle sectoren van bedrijfsleven en overheid de feitelijke en verwachte stand van zaken m.b.t. technologie en werkgelegenheid in hun sector hebben toegelicht. Op basis van deze grondige informatie, werd geconcludeerd: „Uit vergelijking van deze beide bronnen (Centraal Planbureau en hearings) blijkt, dat zich aanzienlijke verschillen in verwachtingen ten aanzien van de toekomstige werkgelegenheid voordoen. De prognoses van het Centraal Planbureau zijn optimistischer dan de gegevens van de hearings” 1). Met, achteraf bezien, iets te grote deemoed verontschuldigde men zich vervolgens voor de discrepantie tussen de eigen bevindingen en die van het CPB, maar eindigde ferm met: „Niettemin meent de Raad, dat de door de hearings verkregen indicatie omtrent de werkgelegenheid in een aantal sectoren duidelijk doet uitkomen dat de technologische ontwikkeling in vele gevallen leidt tot arbeidsbesparing” 1) — een op zich zelf weinig opzienbarende bevinding — doch tevens tot kwalitatief andere eisen aan de werkenden.

Men mag constateren, dat de follow-up op deze rapporten ontmoedigend is geweest, hetgeen naar mijn mening de aanpak van structurele arbeidsmarktproblemen niet ten goede is gekomen. Het is mijn stellige overtuiging, dat — waar veel van de nu in toenemende scherpere aan het licht tredende problematiek al lang gesignaleerd was — ook reeds lang geschikte en expliciet voorgestelde beleidsmaatregelen hadden dienen te worden getroffen. Maar dat is niet, of in elk geval onvoldoende, gebeurd. De boven beschreven micro-economische benadering — maar dan op permanente basis — lijkt me een aanbevelenswaardige methode om de gegevens te verkrijgen, die nodig zijn voor een slagvaardig kwalitatief en kwantitatief arbeidsmarktbeleid. Op deze wijze zou waarschijnlijk ook beter inzicht kunnen worden verkregen in de substitutie van arbeid door kapitaal, een in verband met de structurele werkloosheid terecht veelvuldig aangeropen verschijnsel.

Over dit substitutieprobleem stelde het *Centraal Economisch Plan 1974*, dat de in de feitelijke vraag naar arbeid rond 1964 ontstane trendwijziging „vrij redelijk” kan worden verklaard uit de „sterkere stijging van de reële loonkosten die van 1964 af is opgetreden” (blz. 69. De reële loonkosten worden gedefinieerd als het quotiënt van de loon-

1) Automatisering, appendix I bij het *Advies over het arbeidsmarktbeleid*, blz. 62.

Macro Economische Verkenning

Confrontatie van middelen

bruto nat. prod.
(markt prijzen)

invoer (goederen,

diensten, prim. ink)

	1974 in prijzen van 1974	1975 in prijzen van 1974
bruto nat. prod. (markt prijzen)	127,1	193,6
invoer (goederen, diensten, prim. ink)	113,5	121,6
	300,6	315,2

voet en de opbrengstprijzen van de produktie). De gevoeligheid van de economische levensduur van oudere outillage voor verdere, snelle toeneming van de reële loonkosten is in een recente CPB-studie geanalyseerd 2). Daaruit lijkt de conclusie gewettigd, dat een aanzienlijke reële loonstijging — behoudens een uitbundige groei van de afzet — in de gegeven verhoudingen voornamelijk zal resulteren in verscherping van de structurele werkloosheidsproblemen. Uit de studie blijkt voorts, dat gemeten in constante prijzen de gemiddelde totale investeringen per arbeidsplaats sedert 1960 jaarlijks met bijna 5% omhoog gaan; in prijzen van 1973 moet gerekend worden op ca. f. 85.000 per arbeidsplaats.

Een laatste opmerking over de werkloosheid in 1974. Wanneer men Nederland verdeelt in de regio's Noord, West, Oost en Zuid, dan blijkt — aldus de *MEV* — buiten het Westen de werkloosheid weer op te lopen. In de westelijke regio zou de werkloosheid zich op een — nationaal gezien — laag niveau stabiliseren. Men doet er evenwel goed aan zich te realiseren, dat dit Westen allerminst een homogeen geheel is. De werkloosheidspercentages voor Amsterdam bijv. verschillen niet zoveel van hetgeen de regio Noord — vanouds zorgenkind — te zien geeft. (Een zeer selectieve toepassing van Selectieve Investeringsregelingen lijkt dus wel op haar plaats. Beter nog, dunkt me, SIR in de huidige omstandigheden voorlopig te vergeten).

Beoordeling

Bepalen wij ons bij de beoordeling van de *Miljoenennota 1975* in eerste instantie tot de drie zijden van de magische driehoek. In de eerste plaats dan de inflatie. Het hiervoor beschreven karakter van de inflatie in ons land maakt lastendus kostenstijgingen, die het vuur aanwakkeren, ongewenst. Veeleer is lastenverlichting op z'n plaats, die er tevens toe kan

bijdragen de binnenlandse bestedingen (en daarmee de werkgelegenheid) een steuntje in de rug te geven. De rijksbegroting doet enkele lofwaardige stappen in die richting. Het totaal van macro-economische belastingdruk en sociale premiedruk, dat in 1974 voor de eerste maal de vijftig procent van het netto nationale inkomen tegen marktprijzen heeft overtroffen, zal niet verder stijgen, doch met 0,3% dalen. Een en ander, dank zij het feit, dat de AOW voor een half miljard is gefiscaliseerd, de inflatiecorrectie gedeeltelijk wordt toegepast, een „belastingplan” dat vnl. aan de „voet” enige verlichting brengt en dank zij het feit, dat aardgas-muntjes de plaats van belastingpenningen zijn gaan innemen. Vooral dit laatste maakt, dat de lastenverlichting nogal kosmetisch aandoet. Het is ook deze voorgenomen verhoging van aardgasprijzen, die in 1975 voor ruim 1% zal bijdragen in de totale prijsstijging van de particuliere consumptie ad 9,5% (waarvan dan, volgens de *MEV*, 2,5 à 3% wordt veroorzaakt door stijging van arbeidskosten en 4,5% afkomstig is van overloop uit 1974; van het invoerprijspeil in 1975 wordt niet veel onheil meer verwacht). Appreciatie van de gulden zal, naar verwachting, het komend jaar niet veel voorstellen. En over revaluatie wordt helemaal niet meer gesproken. Mocht evenwel, anders dan in het lopend jaar, de prijsontwikkeling in West-Duitsland die in Nederland gaan overtreffen, dan is dit een voor de hand liggend bestrijdingsmiddel van kosteninflatie.

De werkgelegenheidssituatie rechtvaardigt een expansief beleid van de rijksoverheid. Dat komt er dan ook en wel in zeer ruime mate. Of het — zeker met het oog op de toch altijd niet onbelangrijke conjuncturele werkloosheid — wijzer ware geweest de bestedingsimpuls sterker van de particuliere sector dan van de overheid te laten uitgaan, is tot op

2) H. den Hartog en H. S. Tjan, *Investerings, lonen, prijzen en arbeidsplaatsen*, augustus 1974.

	1974	1975
part. consumptie	104,2	100,2
overheidsconsumptie	32,7	33,9
bruto inv. bedrijven	38,9	41,4
bruto inv. overheid	7,3	8,0
uitvoer (goederen, diensten, prim. ink.)	117,5	123,7
	300,6	315,2

grote hoogte een vraag van politieke voorkeur. Beantwoordt men die vraag bevestigend, dan zou de polsstok van de overheid in 1975 korter zijn uitgevallen, hetgeen ongetwijfeld eveneens op het niveau van de overheidsuitgaven in de daarna volgende jaren van invloed zou wezen. (Hetgeen weer consequenties heeft voor de na 1975 reeds in het vooruitzicht gestelde hernieuwde verhoging van belastingdruk en sociale premiedruk). Naast politieke overwegingen spelen overigens ook overwegingen van economische doelmatigheid een rol bij de keuze vanwaar nu in eerste aanleg de impuls voor de binnenlandse markt moet komen. Het ondernemingsklimaat in Nederland zou hoogstwaarschijnlijk met iets meer fiscale tegemoetkoming gediend zijn. Hetzelfde geldt mogelijk voor de doorbreking van de loon- en prijs-spiraal. Nauw daarbij aansluitend, rijst de vraag waarom de inflatiecorrectie dit jaar slechts voor 80% wordt toegepast. Het moge dan waar zijn, dat honderdprocentige toepassing overcompensatie impliceert, maar het is twijfelachtig of dat in de huidige verhoudingen nu zo'n ramp zou zijn geweest. Zulks te meer, waar de inflatiecorrectie dit jaar in het geheel niet is doorgegaan.

De arbeidsmarktsituatie blijft ondanks alles het volgend jaar somber: bij een toeneming van het aanbod van 9.000 man-jaren, zal in de bedrijven voor 23.000 personen minder plaatsen zijn. De overheid zal ca. 17.000 nieuwe arbeidsplaatsen creëren. Hetgeen erop neerkomt, dat het gemiddeld niveau van werkloosheid volgend jaar 15.000 hoger zal zijn dan in 1974. Dit alles ondanks een niet onbeduidend verhoogd niveau van nationale bestedingen: van 1974 op 1975 wordt — in volume — een toeneming van 4,5% voorzien (het volume van de bruto investeringen stijgt met 7%, dat van de nationale consumptie met 3,5). Vooral de overheidsinvesteringen gaan sterk omhoog: naar volume met 9%.

De derde zijde van de magische driehoek maakt heel dit expansieve beleid van de overheid mogelijk. De ruilvoetwinst, mede door verdere optrekking van de aan het buitenland berekende aardgasprijs, maakt de daling van het uitvoersaldo — welke gemeten in constante prijzen in 1975 in vergelijking tot 1974 zou optreden — meer dan goed. De extra-bijstelling van het structurele begrotingstekort lijkt dan ook alleszins verantwoord. En het is bovendien een voorwaarde voor anti-cyclisch beleid, waaraan het de afgelopen periode nog wel eens ontbroken heeft.

Conclusie

Samenvattend kan men stellen, dat de *Miljoenennota 1975* in grote trekken wel beantwoordt aan de uitdaging, die de economische situatie van ons land stelt. De richting, die men inslaat, lijkt me althans in grote trekken juist. De dosering is daarbij uiteraard mede tot stand gekomen onder invloed van de politieke signatuur van het huidige kabinet. Dat blijkt duidelijk uit het relatieve gewicht, dat men de particuliere en de overheidssector wil toekennen bij de stimulering van de binnenlandse bestedingen. Het blijkt ook enigermate uit de voortschrijdende inkomensnivellering, die in de personele sfeer het resultaat zal zijn van het voorgenomen program. Aan de andere kant blijkt het nauwelijks uit de over het geheel genomen nogal traditionele wijze, waarop het vraagstuk van de economische groei wordt benaderd. Iedereen voege daar naar eigen smaak maar aan toe of hij dat winst of verlies vindt.

A. Pais

Meerjarenafspraken 1975-1978

DRS. J. M. BRONNEMAN

De *Miljoenennota 1975* is in veel opzichten een spectaculair document geworden:

- het toelaatbaar geachte begrotingstekort is met f. 1.500 mln. vergroot;
- de manier waarop men de begrotingsruimte berekent, is gewijzigd waardoor extra geld (in ieder geval voor 1975) beschikbaar is gekomen;
- de plotselinge sterke stijging van de niet-belastingontvangsten (aardgasbaten) heeft extra mogelijkheden geschapen.

Een en ander heeft geleid tot een stijging van de uitgaven met 23% en een geringe verlaging van de belastingdruk. In de taal van de Kneuterdijk heet dit „een adempauze in het dwingend samengaan van meer overheidsvoorzieningen en lastenverzwaringen”.

In de eerste commentaren op de miljoenennota zijn bovengenoemde punten uitvoerig behandeld. In deze bespreking zal de nadruk liggen op de uitgaven, in het bijzonder op de ramingen van de uitgaven in de komende vier jaar.

Met enige trots deelt de regering in de miljoenennota mee dat de begroting voor het eerst wordt gepresenteerd tegen de achtergrond van in het kabinet gemaakte meerjarenafspraken. Mag men zeer recente literatuur 1) over dit onderwerp geloven, dan is een gevoel van trots zeker gerechtvaardigd. Immers, in die literatuur wordt het maken van meerjarenafspraken zeer moeilijk zo niet onmogelijk geacht. De theorie is als volgt.

Theoretisch een moeilijk karwei

Iedere (vak)minister wil op *zijn* gebied voldoen aan de wensen van de specialisten in de kamerfracties en van de belangengroepen die in het bijzonder op zijn departement gericht zijn. Dit roept in de jaarlijkse begrotingsronde, waarin de begrotingsruimte voor het volgende jaar wordt verdeeld, conflicten met de mede-ministers op. Anderzijds is de minister lid van het kabinet, wenst het voortbestaan daarvan en zal dus conflicten zoveel mogelijk minimaliseren. In de jaarlijkse begrotingsronde lukt dit zolang het principe van de verdelende rechtvaardigheid niet te veel geweld wordt aangedaan.

Bij het maken van afspraken voor meer jaren ligt de conflictstof echter zéér hoog opgestapeld. Sommige uitgavengroepen nemen door ingebouwde groeiententies of door de logische uitbouw van programma's sneller toe dan andere. Bovendien moeten bij het maken van afspraken voor lange termijn duidelijke prioriteiten worden gesteld; dit is vooral pijnlijk voor ministers die minder prioriteit krijgen. Die conflicten laten zich het makkelijkst „oplossen” door ze niet te bespreken.

Tot zover de theorie, die in Nederland nog nooit grondig is getoetst, maar niettemin een grote populariteit bezit.

Gezien tegen deze achtergrond zijn de meerjarenafspraken een compliment aan het kabinet waard. Bezieet men de praktijk, de ontwikkeling van de laatste jaren, dan komen de meerjarenafspraken niet onverwacht en zijn zij eigenlijk ook niet de eerste.

Twee soorten

Voor een goed begrip is het noodzakelijk twee soorten meerjarenramingen te onderscheiden:

- a. *geëxtrapoleerde ramingen*;
- b. *meerjarenafspraken*

In de verklarende woordenlijst die aan de miljoenennota is toegevoegd, worden geëxtrapoleerde ramingen als volgt omschreven:

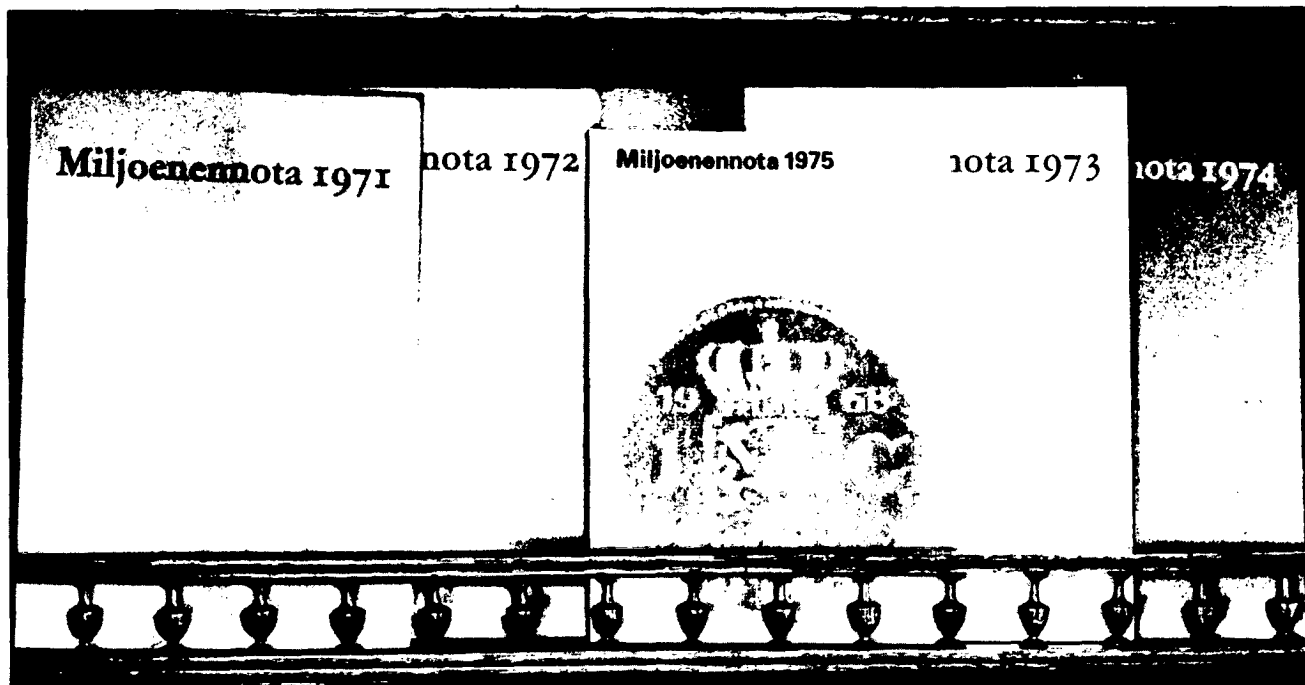
„Geëxtrapoleerde ramingen zijn ramingen van de uitgaven en de niet-belastingontvangsten van het Rijk en het Gemeentefonds, die het uitgangspunt vormen voor beleidswijzigingen met budgettaire consequenties. Zij worden berekend door het volume van de uitgaven en de niet-belastingontvangsten — middels bijstelling voor loon- en prijsstijgingen — gelijk te houden aan de volumina van de meest recente begroting c.q. het laatste jaar van de meerjarenafspraken, met dien verstande dat in voorkomende gevallen rekening wordt gehouden met wettelijke regelingen, concrete politieke afspraken, aangegane verplichtingen en exogene factoren”.

Geen fraaie definitie, maar waar het om gaat, is dat het volume van de begroting van een bepaald basisjaar constant wordt gehouden. Bij meerjarenafspraken is dat niet het geval. Er zij echter op gewezen dat geëxtrapoleerde ramingen ook wel afspraken met betrekking tot volumewijzigingen hebben bevat. Zo was in de geëxtrapoleerde ramingen 1974-1977, die in de vorige miljoenennota waren vermeld, bijv. rekening gehouden met de afspraken over ontwikkelings-samenwerking.

Afspraken en extrapolaties vanaf 1968

De ontwikkeling die heeft geleid tot de meerjarenafspraken 1975-1978 gaat terug tot omstreeks 1968. Daarvoor was er ervaring opgedaan met meerjarenafspraken en geëxtrapoleerde ramingen op deelgebieden (men denke bijv. aan de defensieplafonds). Met betrekking tot het gehele gebied van de overheidsuitgaven waren voor 1968 interne studies op het Ministerie van Financiën ondernomen om

1) L. Koopmans, *Beheersing van de overheidsuitgaven, Openbare Uitgaven*, V, nr. 4, december 1973, blz. 154 e.v.

te komen tot geëxtrapoleerde ramingen. Aan de hand van de miljoenennota's laat de ontwikkeling zich als volgt reconstrueren.

1. *Miljoenennota 1968:*
belofte geëxtrapoleerde raming tot en met 1971 te publiceren, waarbij voor een groot deel van de uitgaven meerjarenafspraken.
2. *Miljoenennota 1969:*
geëxtrapoleerde raming tot en met 1971, waarbij voor een groot deel van de uitgaven meerjarenafspraken; belofte meerjarenafspraken tot en met 1971 voor het geheel der uitgaven te publiceren.
3. *Miljoenennota 1970:*
meerjarenafspraken tot en met 1971.
4. *Miljoenennota 1971:*
belofte geëxtrapoleerde raming tot en met 1973 te publiceren.
5. *Kamerstuk 11.181:*
geëxtrapoleerde raming tot en met 1973.
6. *Miljoenennota 1972:*
belofte geëxtrapoleerde raming tot en met 1975 te publiceren.
7. *Kamerstuk 11.781:*
geëxtrapoleerde raming tot en met 1975; belofte meerjarenafspraken tot en met 1975 te publiceren.
8. *Miljoenennota 1973:*
geëxtrapoleerde raming tot en met 1976.
9. *Miljoenennota 1974:*
geëxtrapoleerde raming tot en met 1977; belofte meerjarenafspraken te publiceren.
10. *Miljoenennota 1975:*
meerjarenafspraken tot en met 1978.

Zoals uit bovenstaande opstelling blijkt, zijn de eerste (tevens voorlaatste) meerjarenafspraken in 1969 (*Miljoenennota 1970*) gemaakt. Deze afspraken hadden betrekking op het komende begrotingsjaar en het jaar daarna. De meerjarenafspraken die thans zijn gepubliceerd, betreffen het komende begrotingsjaar en de drie daaropvolgende jaren.

Stelt men zich de vraag waarom na 1969 geen meerjarenafspraken meer zijn gemaakt dan lijkt een voor de hand liggende verklaring: het naderende einde van een kabinets-

periode. Het kabinet-De Jong achtte het niet zinvol voor de jaren na 1971 (het einde van de regeringsperiode) meerjarenafspraken te maken. In de *Miljoenennota 1971* werd dan ook volstaan met het beloven van een geëxtrapoleerde raming, die kort daarna werd gepubliceerd. De regering-Biesheuvel begon met een geëxtrapoleerde raming om met behulp daarvan meerjarenafspraken te maken. Deze kwamen door het uiteenvallen van het kabinet niet tot stand en in de laatste miljoenennota van dat kabinet beperkte men zich tot nieuwe geëxtrapoleerde ramingen.

Ook het kabinet-Den Uyl startte met geëxtrapoleerde ramingen en komt nu in het tweede jaar met meerjarenafspraken. Merkwaardig is dat 1978 bij de meerjarenafspraken betrokken is. Dat jaar behoort immers niet meer tot de regeringsperiode. Het zou eleganter zijn geweest meerjarenafspraken tot en met 1977 te maken en voor 1978 de uitgaven te ramen via extrapolatie van de begrotingsafspraken voor 1977.

Prioriteiten

Na deze algemene beschouwingen richten we nu de aandacht op de cijfers van de meerjarenafspraken tot en met 1978. In tabel 1 zijn de hoofdlijnen van de meerjarenafspraken opgenomen.

In de miljoenennota treft men de opmerking aan dat de afweging van de prioriteiten beter in de cijfers van de meerjarenafspraken tot uitdrukking komt dan in de begrotingscijfers 1975, omdat beleidswijzigingen pas op lange termijn volledig effect sorteren. Men kan op verschillende manieren trachten te achterhalen hoe de prioriteiten nu zijn gesteld: a. hoe is de uitgavengroei tot en met 1978 over de departementen en z.g. homogene uitgavengroepen verdeeld? b. hoe ziet de „begroting 1978” eruit in vergelijking met die van 1975?

Doet men dit laatste dan blijkt dat in 1978 voor Onderwijs en Wetenschappen nog steeds de meeste uitgaven worden gedaan. Het Departement voor Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening neemt dan de tweede plaats in, terwijl de defensie-uitgaven derde in hoogte zijn. Op het eerste gezicht zou men hieruit kunnen concluderen dat er in

Tabel 1. Uitgaven ingedeeld naar begrotingshoofdstukken en homogene groepen (in mln. gulden)

Hoofdstukken	Ontwerp- begroting 1975	Meerjarensafspraken		
		1976	1977	1978
Huis der Koningin	6	6	6	6
Hoge Colleges van Staat en Kabinet der Koningin	69	71	73	75
Algemene Zaken	27	28	29	30
Kabinet voor Surinaamse en Neder- lands-Antilliaanse Zaken	4	4	4	4
Buitenlandse Zaken	771	813	823	833
Justitie	1.679	1.770	1.838	1.908
Binnenlandse Zaken	3.220	3.432	3.679	3.908
Onderwijs en Wetenschappen	14.095	14.867	15.581	16.238
Nationale Schuld	4.031	4.850	5.600	6.400
Financiën	1.229	1.269	1.299	1.321
Defensie	6.813	7.042	7.253	7.478
Volkshuisvesting en Ruimtelijke Orde- ning	6.177	6.982	7.534	8.020
Verkeer en Waterstaat	5.569	6.327	6.760	7.060
Economische Zaken	911	891	885	878
Landbouw en Visserij	1.392	1.427	1.456	1.431
Sociale Zaken	3.741	4.243	4.794	5.136
Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk	5.430	5.817	6.202	6.567
Volksgezondheid en Milieuhygiëne	1.972	2.068	2.162	2.270
Civiele Verdediging	159	164	169	175
Ontwikkelingsamenwerking	1.495	2.268	2.497	2.760
Wetenschapsbeoefening	981	1.002	991	1.009
Reserve voor personeelsuitbreiding	—	42	128	219
Algemene salarismaatregelen	2.300	5.350	8.900	13.000
Prijsbijstelling als gevolg van aange- nomen loonsomstijging van 10 i.p.v. 7½%	—	300	650	1.050
Reserve voor technische correcties en nieuwe beleidsbeslissingen	—	200	500	800
Aanvullende posten	744	—	4	5
Totaal	62.815	71.232	79.817	88.581

de komende vier jaar een kleine aardverschuiving zal plaatsvinden omdat het Departement van Defensie in 1975 nog tweede is en dat voor Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening derde. Bestudeert men de tabel en de tekst van de miljoenennota nader dan is het nog maar de vraag of een dergelijke verschuiving zal optreden.

Ter verduidelijking het volgende: in de *Rijksbegroting* zitten enerzijds uitgaven die vooral de invloed ondervinden van prijsstijgingen, z.g. prijsgevoelige uitgaven. Aan de andere kant bevat de begroting van het rijk uitgaven die vooral beïnvloed worden door loonsstijgingen, z.g. loon-gevoelige uitgaven. De begrotingen van sommige departementen bevatten voor het merendeel loon-gevoelige uitgaven en die van andere weer veel prijsgevoelige uitgaven, maar ook meer evenwichtige verhoudingen komen voor. Van welke loon- en prijsveronderstellingen is men nu bij de „begroting 1978” uitgegaan? Voor de *totale* begroting ver-

onderstelt men het loon- en prijspeil van 1978, maar voor de begrotingen van de verschillende departementen gaat men uit van het prijspeil van 1978 en het loonpeil van 1974.

Vergelijkt men 1978 met 1975 dan mag het geen verbazing wekken dat begrotingshoofdstukken met veel prijsgevoelige uitgaven sneller stijgen van de begrotingen van departementen met veel loon-gevoelige uitgaven. De groei van die departementen zit in een verzamelpost „algemene salarismaatregelen” die in 1978 maar liefst 15% van het totaal uitmaakt.

Voor een goed inzicht in de prioriteiten zoals ze in 1978 gesteld worden (d.w.z. de verdeling van de uitgaven over de departementen) is het noodzakelijk dat niet alleen de totale „begroting 1978” in lonen en prijzen van 1978 wordt gepresenteerd, maar ook de verschillende begrotingshoofdstukken lonen en prijzen van 1978 weerspiegelen 2). Door voor de prijzen uit te gaan van het peil van 1978 en voor de lonen het peil van een aantal jaren daarvoor aan te nemen, wordt het inzicht in de verdeling van de begrotingsgelden vertroebeld.

Doelinden

Meerjarensafspraken dienen verschillende doelinden. Hierboven ging het om: het pregnanter tot uitdrukking brengen van de prioriteiten. Een van de andere doelen is het verlichten van de jaarlijkse begrotingsbehandeling in het kabinet. In dit verband is het bindende karakter van de afspraken een belangrijk vraagstuk. Wijken de begrotingen van 1976 en later belangrijk van de afspraken af dan zijn de tijd en moeite die in de meerjarensafspraken zijn geïnvesteerd, niet optimaal aangewend. Aan de andere kant is een rigide uitvoering van de afspraken ongewenst omdat inzichten en omstandigheden veranderen. Ten einde een delicaat evenwicht tussen binding en flexibiliteit te kunnen bereiken heeft het kabinet een aantal spelregels opgesteld, waaraan de ministers zich hebben te houden. Worden deze spelregels met succes toegepast dan is in de komende jaren niet alleen de taak van het kabinet lichter, in dat geval kan de begrotingsbehandeling ook de parlementariërs minder zwaar vallen. De komende jaren! De komende weken staat het parlement voor de zware taak de meerjarensafspraken onder de loep te nemen.

J. M. Bronneman

2) Mutatis Mutandis geldt dit voor 1976 en 1977.

Mededelingen

Statistische methoden

Op maandag 14 oktober a.s. 19.45 uur, zal Drs. J. Hartog, lector aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, een lezing houden over: „Welke statistische methode moet ik gebruiken?” Hij zal o.a. ingaan op de Bayesiaanse methode, het maximum-likelihood-principe en de klassieke methode.

Plaats: CBS-gebouw, Prinses Beatrixlaan 428, Voorburg. Inlichtingen: K. Mulder, p/a Shell Nederland Verkoopmaatschappij BV, Shellgebouw Hofplein, Rotterdam, tel.: (010) 14 51 44, tst. 2165.

Belastingvlucht

Op vrijdag 29 november a.s. organiseert de „Smeetskring”, vereniging van studenten in fiscale studierichtingen aan de faculteiten der rechtsgeleerdheid en economische wetenschappen aan de Katholieke Hogeschool te Tilburg, ter gelegenheid van haar eerste lustrum, onder auspiciën van het Fiscaal

Instituut Tilburg, een congres over: „Belastingvlucht”.

Inleidingen worden verzorgd door: Dr. H. Debatin: Aussensteuergesetz; Prof. Dr. R. Anthoine: Amerikaanse wetgeving op het gebied van belastingen.

's-Middags zal een panel, bestaande uit Prof. J.E.A.M. van Dijk, Mr. M. J.W.M. Ellis, Prof. Mr. H.J. Hofstra, Dr. J.C.L. Huiskamp, Dr. N. Nobel, Mr. J.F. Spierdijk en Mr. Th.W. Vogelhaar, over het congresonderwerp discussiëren.

Inlichtingen: Congrescommissie Smeetskring, p/a Fiscaal Instituut Tilburg, Hogeschoollaan 225, Tilburg, tel.: (013) 66 24 12.

Financieel-economische aspecten van de Rijksbegroting 1975

PROF. DR. L. KOOPMANS

Deze bijdrage bevat een aantal opmerkingen over enkele financieel-economische aspecten van de *Rijksbegroting 1975*: de vergroting van het structureel toelaatbare begrotingstekort, de bestemming van de aardgasbaten en het effect van de krachtige uitgavenexpansie in de jaren 1974 en 1975.

1. Het structurele begrotingstekort

Het kabinet heeft besloten het structurele tekort op de rijksbegroting in 1975 te vergroten met f. 1,5 mrd. Over de juistheid van deze vergroting bestaat verschil van mening. Prof. Stevers (*de Volkskrant* van 18 september) heeft ernstige twijfels; de Commissie van Economische Deskundigen uit de Sociaal-Economische Raad meent dat het tekort met meer dan f. 1,5 mrd. zou moeten toenemen. De motivering van de door het kabinet voorgestelde vergroting in de *Miljoenennota 1975* (blz. 36 en 37) munt niet uit in duidelijkheid.

Miljoenennota

Als ik het goed heb begrepen, komt de redenering in de *Miljoenennota* op het volgende neer. Ten tijde van de voorbereiding van de begroting 1974 heeft de studiegroep Begrotingsruimte 1) zich gebogen over de toelaatbaarheid van de vergroting van het structurele begrotingstekort. In de redenering van de studiegroep wordt als vertrekpunt genomen het feitelijke overschot op de lopende rekening van de betalingsbalans. Dit is gecorrigeerd voor de conjuncturele component; een deel van het feitelijke overschot verdwijnt wanneer door middel van het opvoeren van de binnenlandse bestedingen de conjuncturele werkloosheid wordt weggewerkt. Het dan nog resterende overschot op de lopende rekening is het structurele overschot. Hierop moet in mindering worden gebracht het bedrag dat nodig is voor de financiering van de hulp aan ontwikkelingslanden (voor zover deze via de kapitaalrekening loopt). Het dan nog resterende overschot geeft het structurele bestedingstekort weer. Hiermede zou dan het feitelijke tekort op de rijksbegroting kunnen worden vergroot.

Het cruciale punt in deze redenering is dus de vaststelling van de omvang van de conjuncturele werkloosheid. Nu heeft de studiegroep Begrotingsruimte vorig jaar de conjuncturele component van de werkloosheid overschat, waardoor het feitelijke overschot op de lopende rekening van de betalingsbalans met een te groot bedrag is gecorrigeerd. Daardoor is het begrotingstekort in 1974 slechts met f. 0,5 mrd. vergroot. Nu men tot het inzicht is gekomen dat de structurele werkloosheid (de harde kern) aanmerkelijk groter is, dient het feitelijke overschot op de betalingsbalans met een kleiner bedrag te worden gecorrigeerd. Het structurele bestedingstekort is dan groter en derhalve — aldus de redenering van de studiegroep — dient het tekort op de rijksbegroting met een groter bedrag te worden vergroot. Het kabinet becijfert de toelaatbare vergroting nu op f. 1,5 mrd.

Stevens

In zijn artikel in *de Volkskrant* stelt Stevens dat dit een drogredenering is. Uit een structureel overschot op de lopende rekening van de betalingsbalans mag niet een ruimte in de binnenlandse productiecapaciteit worden afgeleid. Tussen deze beide grootheden bestaat geen dwingend verband. Een overschot op de lopende rekening betekent niet automatisch een ruimte in de productiecapaciteit. De benaderingswijze van de studiegroep Begrotingsruimte, die ook in de *Miljoenennota 1975* wordt gevolgd, zou dus methodologisch onjuist zijn. Het is op zichzelf heel goed mogelijk een structureel overschot op de lopende rekening te hebben bij een volledige bezetting van de productiecapaciteit. Een dergelijk overschot kan niet worden weggewerkt door het opvoeren van de binnenlandse bestedingen. Dit zou alleen maar leiden tot een bestedingsinflatie (loon- en prijsstijgingen). Eerder moet dan worden gedacht aan bestedingen in buitenland (bijv. aankoop van militaire vliegtuigen), extra ontwikkelingshulp, steun aan bijv. de Italiaanse betalingsbalans en aan revaluatie (vergezeld van een programma om de dan onvermijdelijk toenemende werkloosheid te bestrijden).

Stevens concludeert in zijn artikel dat de vergroting van het begrotingstekort met een bedrag van f. 1,5 mrd. niet verantwoord is of althans te groot is. Is dat zo? Ik dacht het niet.

Randvoorwaarden

De beste benaderingswijze om een antwoord te geven op de vraag of een vergroting van het begrotingstekort toelaatbaar is, is deze vergroting te toetsen aan een aantal randvoorwaarden. Het zijn er vier:

1. Is er voldoende ruimte op de arbeidsmarkt om de bestedingsimpuls op te vangen?
2. Laat de bezetting van de technische productiecapaciteit een opvoering van de bestedingen toe?
3. Kan de betalingsbalans een toeneming van de binnenlandse bestedingen verdragen?
4. Is er voldoende ruimte op de kapitaalmarkt om de vergroting van het begrotingstekort te financieren?

Over de vraag of er in 1975 voldoende ruimte op de arbeidsmarkt bestaat, behoeft niet lang te worden gepraat. Zonder een bestedingsinjectie zal de werkloosheid oplopen tot een aantal van ongeveer 200.000 personen. Wat de bezetting van de technische productiecapaciteit betreft, behoeven we ons evenmin zorgen te maken. De *Macro Economische Verkenning* (blz. 56 e.v.) geeft aan dat er ruimte is, zij het dat

---

1) De vijf, zeer waardevolle rapporten van deze studiegroep neergelegd in de kamerstukken 11780 en 12480, zullen binnenkort gebundeld worden gepubliceerd.

Tweede Kamer der Staten-Generaal

Zitting 1974-75

Aangeboden 17 september 1974

Rijksbegroting voor het dienstjaar 1975

Nota over de toestand van 's Rijks financiën

deze per sector uiteenloopt. Overigens moeten we op dit punt niet te bang zijn; de productiecapaciteit is vermoedelijk flexibeler dan men geneigd is te denken. Dat de betalingsbalans een toeneming van de binnenlandse bestedingen kan verdragen, is buiten kijf. Tenslotte moet het toegenomen begrotingstekort kunnen worden gefinancierd op de kapitaalmarkt. Inflatoire financiering is ongewenst met het oog op de toch al sterk gestegen liquiditeitsquote. Deze laatste randvoorwaarde is voor 1975 de meest kritieke. Volgens de door De Nederlandsche Bank gehanteerde methode is het aanvaardbare financieringstekort voor het Rijk $1\frac{1}{4}$ à 2% van het nationale inkomen. Het (vergroete) structurele tekort voor 1975 blijft daar net iets onder.

Dit benadrukt naar mijn gevoel dat op dit moment het begrotingstekort niet verder moet worden vergroot zoals de commissie van economische deskundigen van de SER voorstelt. Het lijkt beter deze zaak nu even te laten rusten, de ontwikkelingen exact te volgen en eventueel in het begin van 1975 opnieuw te beslissen. Bedacht moet worden dat een te klein begrotingstekort gemakkelijk kan worden vergroot, maar dat een te groot tekort (op korte termijn) praktisch niet kan worden verkleind.

Voor 1975 lijkt de vergroting van het tekort alleszins toelaatbaar. Het kabinet spreekt echter over een vergroting van het *structurele* tekort; de ontstane ruimte is immers ook opgevuld met structurele (permanente) uitgavenverhogingen en structurele belastingverlagingen. Hoe moet de vergroting van het tekort in de jaren na 1975 — gelet op de geformuleerde randvoorwaarden — worden beoordeeld?

Deze vraag is veel moeilijker te beantwoorden. In een aantal bestedingscategorieën (bijv. woningbouw, bouw van ziekenhuizen en bejaardentehuizen) is een structurele daling van het bestedingsniveau opgetreden. Dit betekent dat de overheid hier kan inspringen met een vergroting van de bestedingen in ruwweg dezelfde richting (bijv. stadssanering). Ook in de groei van de particuliere consumptie lijkt een zekere verzadiging te zijn ingetreden; deze is in elk geval lager dan in de jaren zestig. Dat geldt eveneens voor de bedrijfsinvesteringen. Ook deze ontwikkelingen lijken de mogelijkheid te openen de vergroting van het begrotingstekort permanent te doen zijn.

Met betrekking tot betalingsbalans — de derde randvoor-

waarde — zijn er onzekerheden, maar deze zullen voor de komende jaren vermoedelijk geen moeilijkheden geven. Over de vraag of er voldoende ruimte op de kapitaalmarkt zal zijn, valt op dit moment niet veel te zeggen. Per saldo is er naar mijn gevoel thans geen reden om aan te nemen, dat de vergroting van het structurele begrotingstekort niet aanvaardbaar zou zijn.

2. De extra aardgasbaten

De vraag naar de juiste bestemming van de extra aardgasbaten geeft aanleiding tot veel discussie. In elk geval staat vast dat de voorbereiding van de *Rijksbegroting 1975*, die werd begonnen in een uiterst somber klimaat, is afgerond in een toestand van euforie. Ook de totstandkoming van de meerjarenafspraken over het uitgavenbeleid tot en met 1975 is er door vergemakkelijkt. Met de toevoeging van de extra aardgasbaten aan de algemene middelen kon op soepele wijze overeenstemming binnen het kabinet worden bereikt. Een aantal pijnlijke keuzebeslissingen is het kabinet bespaard gebleven. De ontwikkelingshulp kan zeer sterk toenemen (met f. 1,1 mrd. van 1975 op 1976), maar ook de volksverzekering arbeidsongeschiktheid, die f. 0,75 mrd. per jaar kost, kan worden ingevoerd.

Toch is het de vraag of dit de beste aanwending van deze extra middelen is. De extra aardgasopbrengsten kwamen vrij plotseling op; men heeft eenvoudig niet de gelegenheid gehad diep na te denken over de beste bestemming. In die situatie is de toevoeging aan de algemene middelen ook wel begrijpelijk. Het was echter op zich zelf ook mogelijk geweest de extra aardgasbaten in een fonds te storten; met name de baten uit het buitenland (de extra opbrengst uit de verhoging van de binnenlandse aardgasrijzen is terecht via een belastingverlaging teruggegeven) 2). Deze middelen zouden tijdelijk kunnen worden uitgeleend (bijv. aan Italië om dit land te steunen in zijn betalingsbalansmoeilijkheden).

2) De extra opbrengsten uit het buitenland bedragen voor 1975 ca. f. 1 mrd.

Intussen zou Economische Zaken gelegenheid hebben de studie over de herstructurering van het Nederlandse bedrijfsleven af te ronden; een zaak die nauwe relaties heeft met de aanpak van de structurele werkloosheid. Aanwending van de (tijdelijke) extra aardgasopbrengsten in deze richting zou m.i. de voorkeur moeten hebben. Er moeten voorwaarden worden geschapen voor een nieuwe economische groei tegen de tijd dat de aardgasbaten gaan dalen en het probleem van de structurele werkloosheid moet tot aanvaardbare proporties worden teruggebracht. De extra financiële middelen stellen ons daartoe in beginsel in staat. Dat de creatie van een fonds voor de aardgasbaten nog niet heeft plaatsgevonden is niet zo erg. Het kan nog worden gedaan voor de extra ontvangsten (boven die welke zijn opgenomen in de meerjarenramingen), die zullen voortvloeiën uit een verdere optrekking van de buitenlandse aardgasprijs tot de oliepariteit en uit een verdere stijging van olieprijsen.

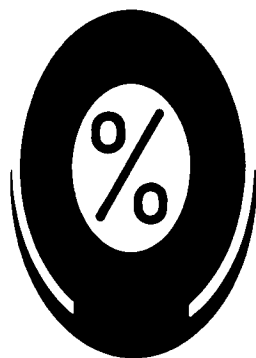
Met betrekking tot het toevoegen van de extra aardgasbaten aan de algemene middelen doet zich nog wel de vraag voor in hoeverre minister van Financiën Duisenberg de druk van de ketel heeft gehaald op het gebied van de uitgavenverlagende beleidsombuigingen (de bezuinigingen). Hiermede is in de jaren 1972, 1973 en 1974 een krachtig begin gemaakt. De noodzaak daartoe is voor 1975 in veel mindere

mate aanwezig door de extra middelen. Bedacht moet worden dat beleidsombuigingen hun effect vooral op wat langere termijn doen gevoelen. De budgettaire ruimte die door beleidsombuigingen wordt gecreëerd, zullen we op wat langere termijn (zie hierna) hard nodig hebben.

3. Krachtige uitgavenexpansie

Voor de jaren 1974 en 1975 kunnen we zonder enige aarzeling spreken van een uitgavenexplosie; bijna 45% in twee jaar. Daarmee wil niet gezegd worden dat de dekking niet verzekerd is. Daarover bestaat geen twijfel. Wel zorgelijk is dat in de genoemde jaren vele programma's van overheidsactiviteiten in gang worden gezet, die nu nog niet zoveel kosten, maar die na een paar jaar sterk uitgroeien door ingebouwde groeitendities of door een logische uitbouw van eenmaal in gang gezette activiteiten. Dit roept het gevaar op van een felle acceleratie van de groei der rijksuitgaven, die over een paar jaar zal inzetten. De toch al sterke drukstijging van de belastingen en sociale premies wordt er nog eens extra door gestimuleerd en dat is geen prettige gedachte.

L. Koopmans

Bedrijfseconomie

Beslissingsprocedures van de produktie

DRS. K. BOSKMA

Inleiding

Het bestuurlijke proces van de produktie omvat de beslissingen die betrekking hebben op het beheersen van het transformatieproces van produktiefactoren tot goederen en diensten. Een der kernvraagstukken uit de bedrijfseconomie is hoe de allocatie van schaarse middelen bij dit transformatieproces zal moeten worden uitgevoerd om zo goed mogelijk de doelstellingen van de organisatie te bereiken.

Om uitspraken omtrent de kwaliteit van verschillende mogelijke allocaties van middelen te kunnen doen, zullen de desbetreffende beslissingsprocedures dienen te worden geanalyseerd. Afhankelijk van het probleem zullen verschillende methoden van probleemspecificatie en technieken voor de analyse worden gebruikt. Daarbij zal bijzondere aandacht dienen te worden besteed aan de relaties tussen de vele en soms complexe beslissingsprocedures. De produktie van een organisatie bestaat technisch gezien uit een groot aantal min of meer samen-

hangende taken, die op verschillende plaatsen en op verschillende tijdstippen worden uitgevoerd. De relaties tussen deze taken vereisen dat voor een doelmatige uitvoering ervan een afstemming van de taken zal moeten plaatsvinden. Deze afstemming kan worden verkregen door het op elkaar afstemmen van de beslissingen waardoor de uitvoering der taken wordt beheerst. Daarom is het vraagstuk van de coördinatie het centrale organisatievraagstuk 1). De coördinatie tussen de beslissingen dient alle beslissingen te omvatten, die veelal worden onderverdeeld in groepen, aangeduid met de naam van de functie produktie, de functie marketing, e.a. In de volgende artikelen zullen eerst de beslissingen van de functie produktie worden besproken.

De organisatie van de produktie

Onder produktie wordt hier verstaan het voortbrengen van goederen en/of diensten. De organisatie van de pro-

duktie heeft betrekking op de groep van beslissingen die erop zijn gericht de produktie op zodanige wijze te doen verlopen, dat de doelstellingen van de organisatie zo goed mogelijk worden bereikt. In vele gevallen zullen voor de functie produktie sub-doelstellingen zijn gedefinieerd, die een bepaalde relatie hebben met de doelstellingen van de organisatie als geheel. Dit om een bepaalde zelfstandigheid van de functie produktie te scheppen. De afweging der alternatieven zal dan plaatsvinden tegen deze sub-doelstellingen hetgeen, zoals later aan de orde zal komen, bepaalde nadelen of inefficiënties tot gevolg kan hebben.

De keuzevraagstukken m.b.t. de organisatie van de produktie kunnen ruwweg in twee groepen worden ingedeeld.

1. Het ontwerpen van het produktieproces. Naast vraagstukken van technische aard spelen hier economische

1) A. Bosman, Beslissingsprocedures, inleiding (II), *ESB*, 14 augustus 1974.

vraagstukken, die van doorslaggevende betekenis zijn voor de organisatie. Als belangrijkste noemen wij:

- de keuze van de capaciteit van de vaste produktiemodellen²⁾ tegen de achtergrond van de verwachte marktontwikkeling en de wijze van organisatie van het transformatieproces;
- de keuze van de vestigingsplaats;
- het ontwerp van produkt en produktieproces.

Deze groep van beslissingen zal in het algemeen als kenmerk hebben dat bepaalde variabelen worden gefixeerd voor vele jaren en dat de beslissingen met een betrekkelijk lage frequentie worden genomen.

2. Keuzevraagstukken m.b.t. het gebruik van de reeds door de beslissingen onder 1. gefixeerde produktiemiddelen, te zamen met de variabele produktiemiddelen (in de Engelstalige literatuur „operations management”). Gegeven de beslissingen onder 1. en gegeven de schattingen van exogene variabelen (bijv. de vraag) voor de komende maanden of voor enkele jaren, wordt gezocht naar beslissingsprocedures voor een doelmatige uitvoering van de produktie. Deze groep van beslissingen omvat o.a.:

- het bepalen welke produkten er zullen worden gemaakt en van welke specificatie (bijv. kwaliteit);
- het bepalen welke hoeveelheden van elk produkt zullen worden gemaakt;
- het kiezen van de perioden of de tijdstippen van produktie;
- de keuze m.b.t. de te gebruiken produktiemiddelen, o.a. de produktiewijze.

Onder deze keuzevraagstukken vallen o.a. de produktieplanning voor korte en middellange termijnen en de voorraadbeheersing. De laatste omvat middellange-termijnaspecten (bijv. geplande seizoenvoorraden) en korte termijnaspecten (bijv. veiligheidsvoorraden). Voor zover het gaat om geplande voorraden op bepaalde tijdstippen — dit wordt wel de niveauregeling van de voorraden genoemd — heeft deze relaties met de capaciteitsbeslissing onder 1. genoemd. De beslissingen van deze tweede groep hebben voornamelijk betrekking op de korte termijn (enkele dagen, een week of enkele weken) of op de middellange termijn (enkele maanden, hoogstens enkele jaren). Vele van de beslissingen uit deze groep worden zeer frequent genomen (bijv. vele malen per dag), waardoor een verschil in kwaliteit van een beslissingsprocedure belangrijke gevolgen voor de allocatie kan hebben.

De beide bovengenoemde groepen van keuzevraagstukken worden wel aangeduid als de vraagstukken van produktie management³⁾.

De analyse van de besluitvormingsvraagstukken van de produktie zal worden gedaan met behulp van modellen. Daarom zullen eerst verschillende wijzen

van modelspecificatie worden besproken. Het zwaartepunt zal liggen op het afwegen van alternatieven ten einde goede beslissingsregels te vinden voor de toekomstige uitvoering van taken in het produktieproces. Het opstellen van goede plannen⁴⁾ voor de produktie zal in deze artikelen centraal staan, aan beslissingsprocedures voor sturen of bijsturen zal weinig aandacht worden geschonken.

Detailplanning en globale of aggregaatplanning

In deze artikelen zullen wij onderscheid maken tussen detailplanning en aggregaatplanning. Onder detailplanning van de produktie zullen wij verstaan het opstellen van plannen waarin een keuze wordt gemaakt omtrent de tijdstippen waarop bepaalde taken voor uitvoering worden toegewezen aan bepaalde produktiemiddelen. Vooral op het laagste leidinggevende niveau in de organisatie en op het uitvoerende niveau worden regelmatig grote aantallen beslissingen genomen die bestaan uit het toewijzen van taken aan bepaalde produktiemiddelen op bepaalde tijdstippen. De verzameling van alle beslissingen,

---

Deze rubriek wordt verzorgd door de afdeling Bedrijfseconomie van de Rijksuniversiteit te Groningen.

---

die de genoemde detaillering van de gewenste uitvoering der produktie geven, zal als de verzameling detailbeslissingen worden gedefinieerd.

De analyse van de samenhang tussen de beslissingen in de organisatie vereist kennis van de detailbeslissingen omdat:

- de procedures eenvoudig en nauwkeurig kunnen worden beschreven zodat bij detailbeslissingen de onderlinge relaties kunnen worden vastgesteld;
- de detailbeslissingen voor een groot deel op ter plaatse verrichte waarnemingen of verkregen gegevens berusten.

Opgemerkt moet worden dat wat op de ene plaats in de organisatie een beslissing is op een andere plaats in de organisatie een gegeven kan zijn. Dit geldt zowel voor de niveaus in de organisatie van boven naar beneden als van beneden naar boven (figuur 1). In het algemeen zullen van de voet van de organisatie naar de top de gegevens sterk worden gecomprimeerd en geselecteerd. Het comprimeren van de gegevens houdt vaak in dat min of meer verwante gegevens, d.w.z. naar bepaalde kenmerken gelijksoortige gegevens, bij elkaar worden opgeteld. Wij spreken van het aggregeren⁵⁾ over bepaalde kenmerken of het aggregeren van deelverzamelingen.

Men kan in dit verband denken aan het aggregeren van de aantallen produkten over de verschillende typen van één eindprodukt of aan het aggregeren van de netto-aantallen uren van alle machines van één bepaalde machinegroep. Voor vele beslissingen in een organisatie worden gegevens gebruikt, die via een of andere aggregatie zijn verkregen. Zo kunnen bij de planning van de produktie op basis van aggregaatgegevens bijv. een aantal van a machineuren van machinegroep I in een bepaalde maand worden toegewezen voor de produktie van alle typen van eindprodukt Q. Hoewel een dergelijk plan, dat bestaat uit voorgestelde beslissingen in termen van aggregaten, een belangrijke functie kan vervullen (waarvan later) is het in deze vorm nog geen bruikbaar voorschrift voor de uitvoering van de produktie. Er is immers niet aangegeven wanneer binnen de desbetreffende periode produkt Q moet worden gemaakt, op welke machines van machinegroep I dit moet gebeuren, hoeveel eenheden van elk type gemaakt moeten worden en in welke volgorde dit zal moeten plaatsvinden. Al de laatstgenoemde details zullen moeten worden bepaald om de produktie te kunnen uitvoeren.

Detailbeslissingen kunnen op één of enkele plaatsen in de organisatie worden genomen, waar alle nodige gegevens dan ter beschikking moeten staan en vanwaar de beslissingen worden doorgegeven naar de uitvoering. Dit zullen wij het centraal opstellen van detailplannen of het *centraal beslissen* m.b.t. de detailplanning noemen. Uit een oogpunt van coördinatie tussen de uitvoering der taken kan centraal beslissen omtrent details van de produktie zeer gunstig zijn. Een detailplanning niet centraal beslissen stelt echter zeer hoge eisen aan de verzameling en verwerking van gegevens en de communicatie daarvan in de organisatie. Vooral om de laatstgenoemde redenen wordt de

---

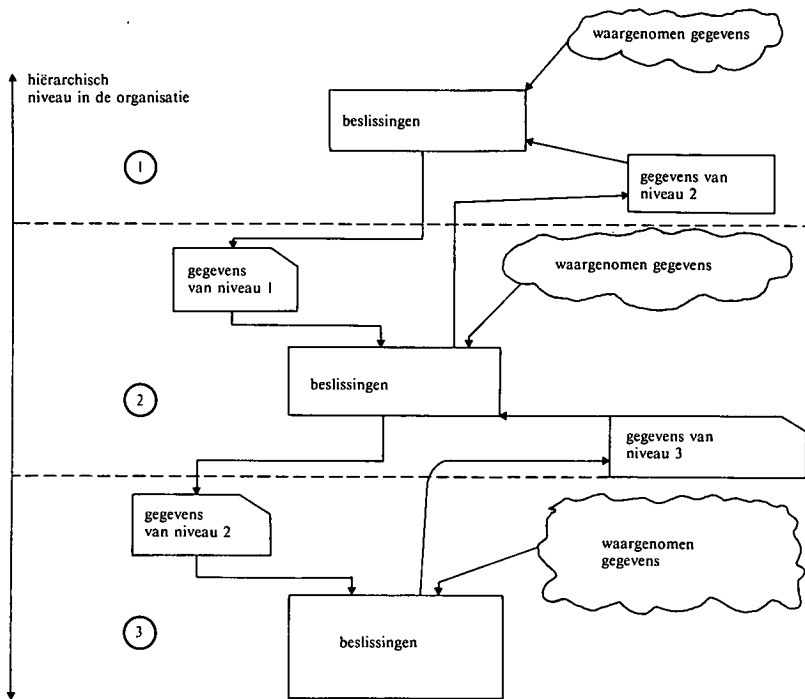
2) Onder vaste produktiemiddelen of duurzame produktiemiddelen verstaan wij produktiemiddelen die gedurende een lange tijd hun prestaties kunnen leveren. Variabele produktiemiddelen (bijv. grondstoffen) gaan bij het leveren van hun (eenmalige) prestatie teniet. Een beslissing omtrent aanschaf van duurzame produktiemiddelen heeft dus gevolgen voor een lange tijd. In feite is het verschil tussen beide categorieën niet scherp, omdat de tijdsperiode waarover de prestatie wordt geleverd sterk uiteen kan lopen.

3) Dit is bijv. het geval bij E.S. Buffa, *Modern production management*.

4) Voor een definitie van planning, zie ESB, 8 augustus 1973. Kernelementen in de planning zijn: het doen van een keuze uit toekomstige alternatieven, gebaseerd op schattingen van exogene variabelen en inzicht in de gevoeligheid van de uitkomst voor afwijkingen van de geschatte waarden der exogene variabelen.

5) Aggregeren kan bestaan uit het optellen van gegevens, maar ook andere aggregatieprocedures zijn mogelijk.

Figuur 1. Relaties tussen gegevens en beslissingen op verschillende niveaus in de organisatie

detailplanning vaak voor een belangrijk deel overgelaten aan de laagste leidinggevende niveaus (de bazen). In feite bestaat er een breed scala van mogelijkheden tussen volledig centraal en volledig decentraal beslissen m.b.t. de detailbeslissingen. Als een uiterste van de schaal zou volledig *decentraal beslissen* kunnen worden gezien, waarbij de detailbeslissing geheel aan het laagste leidinggevende niveau of aan de uitvoerders der taken wordt opgedragen c.q. overgelaten. Het spreekt voor zich dat volledig decentraal beslissen uit een oogpunt van coördinatie ongunstig moet zijn. In de praktijk zal dan ook meestal een tussenvorm tussen centraal en decentraal beslissen m.b.t. de detailbeslissingen worden aangetroffen. Deze tussenvorm bestaat hieruit, dat centraal richtlijnen worden gegeven omtrent te gebruiken procedures voor de detailbeslissingen. Vaak worden deze detailbeslissingsprocedures toewijzingsregels, voorrangregels of prioriteitsregels genoemd. Een bekend voorbeeld is de regel: „De werkopdrachten die bij machine 1 liggen te wachten zullen in volgorde van kortste bewerkingstijd worden bewerkt”. Deze regel wordt de kortste bewerkingstijdregel genoemd. Door afhankelijk van de omstandigheden in het productieproces of de positie van een order verschillende toewijzingsregels voor te schrijven is een beïnvloeding van de stroom van bewerkingen door de fabriek mogelijk. In het volgende artikel in deze reeks zal nader worden ingegaan op het centraal en decentraal nemen van detailbeslissingen.

Onder *aggregaatbeslissingen* of *globale beslissingen* zullen wij verstaan alle

beslissingen waarbij een keuze wordt gemaakt omtrent de toewijzing van taken aan produktiemiddelen voor uitvoering binnen een bepaalde periode, zonder het aangeven van de preciese tijdstippen, en waarbij op tijdperioden gedefinieerde geaggregeerde variabelen worden gebruikt. Voor een groot aantal beslissingen in de organisatie is dit het geval. In vele gevallen kunnen op basis van geaggregeerde gegevens goede beslissingen worden genomen. Trouwens, indien voor alle beslissingen steeds alle gegevens zouden moeten worden gebruikt, zou de gegevensverwerking reeds in een kleine organisatie van een gigantische omvang worden. De kosten van de gegevensverwerking en gegevensopslag zouden exorbitant hoog worden, de snelheid van beslissen en de slagvaardigheid zouden gering worden. Weliswaar biedt de automatisering in dit opzicht geweldige mogelijkheden, maar ook daarbij zijn de kosten van de gegevensverwerking niet te verwaarlozen, zoals wij in latere artikelen zullen zien.

De beslissingen in een organisatie verschillen sterk in aantal benodigde gegevens. Voor vele detailbeslissingen zijn maar weinig gegevens nodig. Bij decentraal beslissen met de beslissingsregel dat de kortste bewerkingstijd prioriteit moet hebben, zijn bijv. alleen gegevens omtrent de beschikbaarheid van de produktiemiddelen en de bewerkingstijd van de werkstukken nodig. Voor een beslissing omtrent het afstemmen van de productie per periode (bijv. maand) op de vraag per periode over een termijn van een jaar bij een seizoenmatig vraagpatroon, zijn een groot aan-

tal gegevens nodig. In het algemeen zal dit het geval worden indien voor een langere tijdsduur detailplannen voor de productie worden opgesteld. De modellen voor het opstellen van deze plannen en de plannen zelf krijgen dan een zodanige grootte, dat ze onhanterbaar worden. Daarenboven heeft het geen zin om nu reeds gedetailleerde uitspraken omtrent het productieproces over een half jaar in de toekomst te doen, wanneer men weet dat er over één maand toch wel verschillen zullen zijn opgetreden met de nu bestaande verwachtingen omtrent de waarden van de exogene variabelen. Met de nieuwe informatie van over 1 maand zullen vele van de eerder voorgestelde detailbeslissingen toch anders luiden.

Vele beslissingen van de korte en middellange termijn zullen dan ook vanwege de grootte van de planningmodellen, alsmede door de omvang van de gegevensverwerking en de invloed van de onzekerheid in de schattingen van exogene variabelen geen detailbeslissingen zijn. In deze gevallen zullen de productieplannen bestaan uit een geheel van samenhangende beslissingen omtrent de toekomstige uitvoering van de productie in de vorm van aggregatie, die slechts de hoofdlijnen van de gewenste uitvoering aangeven. Onder aggregaatplanning (6) of globale planning (7) van de productie zullen wij verstaan het opstellen van plannen, waarin de productie per periode (bijv. maand) wordt afgestemd op de vraag per periode over een termijn van ca. ½ jaar tot enkele jaren.

De aggregaatplanning van de productie is van groot belang indien de vraag naar de eindproducten veranderend is in de tijd, bijv. wanneer de vraag per periode een golfbeweging vertoont samenhangend met de seizoenen. Bij vele bedrijven is dit laatste het geval, bijv. bij frisdrankfabrieken, fabrieken van sportartikelen en fabrieken van verwarmingsapparaten. In het geval van een seizoenmatig vraagpatroon zal een jaarplan van bijv. 13 perioden van vier weken kunnen worden opgesteld, waarin de verschillende mogelijkheden om aan de veranderde vraag te voldoen moeten worden afgewogen. Het aanleggen van seizoenvoorraden zal bijv. moeten worden afgewogen tegen het in de piekperiode verrichten van overwerk, uitbesteden of gebruik maken van uitzendbureaus. Afhankelijk van de aard der producten, de verschillende mogelijke middelen voor het veranderen van de productie per periode en de kosten

6) Een soortgelijke definitie wordt bijv. gegeven in E.S. Buffa en Taubert, *Production-inventory systems, planning and control*, Homewood (Irwin), 1972; H. J. Zimmermann en M. G. Sovereign, *Quantitative models for production management*. Englewood Cliffs (Prentice Hall), 1974.

7) A. Bosman, *ESB*, 14 augustus 1974.

verbonden aan het gebruiken van deze middelen zullen sterk verschillende aggregaatplannen voor de produktie worden verkregen 8). Aan de specificatie van modellen voor de aggregaatplanning zal in deze reeks artikelen aandacht worden geschonken nadat de detailplanning is behandeld.

De aggregaatplannen van de produktie geven een afstemming tussen de produktie per periode en de vraag per periode in termen van aggregaten. Doch daarmee rijst de vraag of deze plannen wel uitvoerbaar zijn wanneer de toewijzing van taken aan produktiemiddelen aan de orde komt. Indien bijv. is geaggregeerd over de verschillende typen van één produkt zal niet elke mix van de typen in de op een gemiddelde typen-mix berekende aantallen beschikbare uren van de assemblageband gemaakt kunnen worden, ten gevolge van verschillen in assemblagetijd tussen de typen. Al naar de produktie-mix zullen meer of minder grote series kunnen worden gemaakt met gevolgen voor de verliestijd door omschakelen. Zou de aggregaatplanning alleen de eindprodukten omvatten dan is het de vraag of de geplande aantallen eindprodukten wel overeenstemmen met de behoefte aan halffabrikaten en onderdelen. Kortom, het aggregaatplan en het detailplan zullen niet zonder meer „passen”. In het algemeen kunnen strijdigheden tussen beide worden verzwakt.

Om te vermijden dat grote discrepanties ontstaan tussen hetgeen in een aggregaatplan en hetgeen in een detailplan wordt bepaald, kunnen twee wegen worden bewandeld.

- a. In het model voor de aggregaatplanning van de produktie kunnen gegevens worden ingebracht die berusten op in het verleden uitvoerbaar gebleken detailplannen. Indien echter ondertussen belangrijke veranderingen in de produktie-mix optreden kunnen op deze wijze grove fouten ontstaan.
- b. Een betere werkwijze is het opstellen van detailplannen voor de eerstkomende korte periode en één of meer opvolgende perioden op basis van gedetailleerde gegevens over de verwachte vraag, de verwachte netto-capaciteit en de seriegrootte. Uit deze gegevens kunnen gegevens voor het

opstellen van het aggregaatplan worden afgeleid.

De mogelijkheid tot het afstemmen van aggregaatplannen en detailplannen wordt in belangrijke mate bepaald door de wijze van aggregatie. Dit vraagstuk zal dan ook meer aandacht dienen te krijgen dan in de traditionele organisatieliteratuur, waar in feite wel wordt verondersteld dat de verschillende hiërarchische niveaus met een verschillende aggregatiegraad werken, doch dat zonder meer de daaraan verbonden problemen worden opgelost. In één der volgende artikelen zal nader op de aansluiting tussen aggregaatplannen en detailplannen worden ingegaan.

Verskillende produktiesystemen

In de literatuur en ook in de praktijk ontmoet men de opvatting, dat de produktieplanning verschillend zal zijn, al naar de aard van het beschouwende produktieproces, het produktiesysteem of het bedrijfstype 9). Er wordt dan gewezen op grote technische verschillen tussen bijv. de produktie van massaprodukten als scheerapparaten en het uitvoeren van grote projecten als een brug over een rivier. In het eerste geval gaat het om een groot aantal gelijke produkten. In het tweede geval betreft het een eenmalig te maken produkt. De vraag rijst echter of vanuit planning-oogpunt de herhaalbaarheid wel het meest relevante kenmerk is. Men kan stellen dat het uit het oogpunt van organisatie in beide gevallen gaat om het coördineren van taken. Als methode van specificatie voor de afstemming in de tijd kan in beide genoemde produktiesystemen de netwerkspecificatie worden gebruikt. De taken kunnen worden gedefinieerd op de pijlen van het netwerk en de voltooiing worden aangegeven door knooppunten. Gezocht wordt naar een zodanige toewijzing van taken aan produktiemiddelen in de tijd, dat de bezettingsgraad van alle produktiemiddelen hoog en gelijkmatig is. Tegelijkertijd echter moeten de produkten zo goed mogelijk op de gewenste tijdstippen gereed komen. Te zamen met andere factoren (o.a. voorraadkosten) moet een afweging van de alternatieven tegen de achtergrond van de doelstellingen plaatsvinden. Tenslotte moet

echter een toewijzing van taken meestal binnen vele restricties plaatsvinden. Deze toewijzing van taken zal bij de massaproductie kunnen plaatsvinden met behulp van een netwerkspecificatie van taken als een middel om een afstemming van de werkstations aan de assemblagelijijn te verkrijgen, waarbij een afstemming moet aansluiten bij geaggregeerde gegevens, o.a. omtrent de gewenste (geplande) produktie per periode en de capaciteit per periode, van een aggregaatplan.

De toewijzing van taken zal bij de grote projecten eveneens met behulp van een netwerkspecificatie kunnen plaatsvinden. De taken zijn in dit geval echter meestal sterk geaggregeerde grootheden, in feite zijn het pakketten van taken (deze pakketten van taken worden gedefinieerd als activiteiten). De keuze van de grootte van deze pakketten van taken, m.a.w. de keuze van de mate van aggregatie, is aldus ook bij de planning van grote projecten een probleem op zich. En wanneer bedacht wordt dat een bedrijf dat grote projecten uitvoert altijd te maken heeft met de planning van meerdere projecten over een middellange termijn is voor deze organisatie het aggregaatplanningprobleem in volle omvang aanwezig.

Naar onze mening is dan ook de wijze van probleemspecificatie en van probleemoplossing essentieel bij de produktieplanning en is het onderscheid tussen de produktiesystemen vanuit het oogpunt van planning van ondergeschikte betekenis. In de volgende artikelen over besluitvormingsvraagstukken van de produktie zullen wij dan ook de klemtoon leggen op methoden van probleemspecificatie, het oplossen van modellen en het gebruik ervan in de organisatie.

K. Boskma

8) Het ligt voor de hand dat ook marktinstrumenten, waarmee het vraagpatroon in de gewenste richting kan worden veranderd, mede in de modellen voor de aggregaatplanning van de produktie moeten worden afgenomen. Wij gaan daarop nader in in de artikelen over de integratie van de besluitvorming.

9) Zie bijv. E. S. Buffa, in voetnoot 6 aangehaald, en C. Botter, *Industrie en organisatie*, Eindhoven, 1973.

**Indien u niet álles op economisch gebied kunt lezen,
dan kunt u ESB onmogelijk missen.**

Recente verliezen bij valutatermijntransacties

DRS. M. DE BOER

Met veel belangstelling heb ik kennis genomen van het artikel van Prof. Dr. P. van Veen in *ESB* van 31 juli jl., hetwelk beoogt een verklaring te geven van op valutatermijntransacties geleden verliezen. Het is duidelijk dat indekking van de op de termijnmarkt ingenomen open posities — afhankelijk van de koersontwikkeling na het ontstaan der posities — met verliezen gepaard kan gaan. De door Prof. Van Veen gebezigde analyse geeft mij echter aanleiding tot het plaatsen van enkele kanttekeningen.

Prof. Van Veen stelt dat de banken door wijziging van de termijnkoers vraag en aanbod op termijn zó kunnen beïnvloeden dat zij geen risico lopen. Onder normale marktomstandigheden worden de termijnkoersen echter primair bepaald door de renteverhoudingen. Zelfs al zouden de banken de renteverhoudingen kunnen beïnvloeden, dan is het nog de vraag of dit zodanig kan geschieden dat hierdoor de gewenste vraag- en aanbodverhoudingen op de termijnmarkt worden geïnduceerd. De transacties met hun cliënten zullen voor de banken resulteren in bepaalde (long of short) posities op termijn. Dit wil echter niet zeggen dat de banken worden verplicht open posities in te nemen, aangezien de termijnposities normaliter contant kunnen worden ingedekt. De banken zijn derhalve in het algemeen in staat aan een excess-vraag of -aanbod op de termijnmarkt te voldoen zonder een open (overall) positie in te nemen. De contante en termijnpositie van de banken kunnen niet los van elkaar worden gezien.

Prof. Van Veen signaleert terecht dat het gedekte interestverschil ten gunste van de Duitse geldmarkt gedurende meerdere jaren positief is geweest. Hieruit kan echter niet zonder meer worden geconcludeerd dat rente-arbitrage geleid heeft tot import van kort kapitaal in de Bondsrepubliek. Hierbij dienen de in Duitsland toegepaste restricties in oogen-schouw te worden genomen, waaraan naar mijn mening het interestverschil vooral is toe te schrijven. Deze restricties waren erop gericht de Duitse geldmarkt zo veel mogelijk te isoleren. Dit

geschiedde onder meer door middel van een renteverbod en kasreserves (welke 90% tot 100% hebben bedragen) t.a.v. de buitenlandse verplichtingen van de banken en het bardepot voor de buitenlandse verplichtingen van de niet-banken. Deze restricties hebben overigens de toevloed van kort kapitaal naar Duitsland niet kunnen voorkomen. De kapitaalimport deed zich vooral voor ten tijde van valutatrices, gedurende welke rente-overwegingen in het algemeen een ondergeschikte rol spelen. De valuta-onrust bleek echter de renteverhoudingen zodanig te kunnen beïnvloeden dat ook rente-geïnduceerde kapitaalimport optrad, bijv. doordat het ondanks het bardepot voor de Duitse industrie aantrekkelijk werd kredieten in het buitenland op te nemen.

Door de in Duitsland toegepaste restricties werden buitenlandse banken genoodzaakt markentegoeden, aangehouden ter dekking van netto termijnverkoop aan cliënten, in de Eurovalutamarkt uit te zetten. De aan de cliënten te berekenen termijnkoers ging zich richten naar de renteverhoudingen in deze internationale geldmarkt. Het termijn-disagio van de dollar t.o.v. de mark moet vooral worden toegeschreven aan het grote verschil tussen de dollarrente en de markrente in de internationale geldmarkt. Gedurende perioden van valutatrices zullen echter vertrouwensfactoren als door de heer Van Veen genoemd (verwachtingen, speculatieve dollarverkoop) de \$/DM termijnkoers van de dollar en de Duitse Mark beïnvloeden.

Speculatieve transacties kunnen inderdaad een destabiliserende invloed hebben op de koersvorming, doch dit is niet altijd het geval. Indien de banken geen enkele positie willen of mogen innemen, kan een dunne markt ontstaan. Onder dergelijke omstandigheden kunnen grote commerciële affaires tot aanzienlijke koersuitslagen leiden.

Naar aanleiding van de vraag of de Nederlandse banken een open positie op de termijnmarkt hebben ingenomen, merk ik op dat de Nederlandse banken traditioneel een belangrijk buitenlands actief aanhouden. Voor zover dit actief

in valuta luidt, is deze positie gedekt door netto termijnverkoop aan cliënten en buitenlandse banken. De open (overall) positie van de Nederlandse deviezenbanken is in het algemeen zeer bescheiden.

Ik vraag mij voorts af of Herstatt inderdaad dollars op termijn had verkocht. Aangezien na januari 1974 een belangrijke koersdaling voor de dollar inzette, had een dergelijke positie in het eerste halfjaar van 1974 met winst kunnen worden geliquideerd. Het is daarom waarschijnlijk dat Herstatt op het moment van sluiting per saldo termijn-aankopen van dollars had uitstaan. Naar aanleiding van de door Prof. Van Veen gemaakte vergelijking van de drie-maandstermijnkoers te Frankfurt en de contante koers 3 maanden later merk ik nog op dat een bank die dollars op termijn verkoopt, de daaruit resulterende positie niet beslist op de vervalddag behoeft in te dekken. Indekking kan immers gedurende de gehele looptijd van het contract plaatsvinden door contante aankoop of aankoop op termijn.

M. de Boer

Naschrift

Bovenstaande reacties van de heer De Boer op mijn artikel in *ESB* van 31 juli 1974 zou ik graag in vier punten samenvatten:

1. Banken behoeven geen open positie in te nemen. Zij kunnen zich contant indekken. Hun (overall) open positie zal in het algemeen bescheiden zijn.
2. Een positief gedekt rentevervalldag ten gunste van de Duitse kapitaalmarkt zal over de betreffende periode slechts tot een geringe kapitaalimport in Duitsland hebben geleid.
3. Aanzienlijke koersuitslagen (op de termijnmarkt?) kunnen ook het gevolg zijn van grote commerciële transacties.
4. Maakte de koersdaling van de dollar na januari 1974 „short” posities niet juist winstgevend? En als ze verliesgevend dreigen te worden, waarom heeft men ze dan niet vóór de vervalddag van de contracten afgedekt?

Ad 1

De eerste opmerking valt eigenlijk uiteen in twee onderdelen. Allereerst wordt beweerd dat deviezenbanken niet worden gedwongen valutarisico's te lopen. Hun „overall” positie op de valutamarkten kan glad lopen. Dat zal bijv. het geval zijn als het netto buitenlands actief in vreemde valuta's gelijk is aan de netto termijnpositie. Ik kan mij voorstellen dat het om technische redenen moeilijk kan zijn deze „overall” positie gelijk aan nul te houden. Deviezenbanken zijn echter in het algemeen in staat hun valutarisico „zeer

bescheiden" te houden. Hierover is geen verschil van mening mogelijk.

Het tweede onderdeel van de opmerking (de „overall" positie van de Nederlandse deviezenbanken is „in het algemeen zeer bescheiden") neem ik graag van de heer De Boer aan. Hij zal zeer zeker over voldoende gegevens beschikken om zijn opmerkingen in dit verband te staven. De Nederlandse deviezenbanken hebben dan echter t.a.v. het valutarisico een ander beleid gevoerd dan enkele van hun Duitse collega's. Per saldo was van laatstgenoemden het buitenlands actief in vreemde valuta's over de laatste jaren steeds negatief. (Zie *Statistische Beihefte zu den Monatsberichten der Deutschen Bundesbank*, Reihe 3). Dat gold, zoals mijn analyse aannemelijk maakte, ook voor hun termijnpositie.

Uit deze gegevens en de debâcles bij Herstatt en Westdeutsche Landesbank Girozentrale valt moeilijk te concluderen dat de Duitse deviezenbanken hun valutarisico's in het verleden in het algemeen indekten. Meer voor de hand ligt de conclusie dat zij bewust streefden naar een „overall" credit positie in zwakke valuta's.

Ad 2

Het is evident dat de restricties op kapitaalimport in Duitsland over de beschouwde periode de kapitaalimport uit hoofde van gedekte rente-arbitrage zeer beperkt hebben. Zoals de heer De Boer echter ook opmerkt, zal er toch rente-arbitrage hebben plaatsgevonden. „Bardepot" en het verbod tot rentevergoeding troffen niet alle mogelijkheden van kapitaalimport. Per saldo hebben speculanten op de termijnmarkt dan ook doorlopend een „short" positie ingenomen. Ik zie niet in dat mijn analyse op dat punt onjuist zou zijn. Dat het disagio op de termijndollar meer overeenkomt met het renteverskil tussen Eurodollarmarkt en Euromarktenmarkt ligt voor de hand, omdat daar geen restricties bestonden. Ik vermoed echter dat de speculatie tegen de dollar in 1973 ook op de Eurogeldmarkten tot een positief gedekt interestverschil ten gunste van de Duitse Mark heeft geleid.

Ad 3

Grote commerciële transacties, die op termijn worden gedekt, kunnen inderdaad tot *incidentele* agio's op termijnvaluta's aanleiding geven. Mijn onderzoek betrof echter een aaneengesloten periode van 36 maanden. Persistente agio's of disagio's op termijnvaluta's (belangrijk afwijkend van het ongedekte renteverskil) moeten worden toegeschreven aan een voortdurende speculatie op termijn.

Ad 4

Een open positie kan inderdaad voor de vervaldag worden gladgestreken. Het grote probleem is echter het tijdstip

waarop moet worden ingedekt. Indien men een „short" positie heeft en de contante koers voortdurend boven de koers blijft waartegen men moet leveren, is de kans zeer groot dat het indekken zonder verlies niet meer lukt. Stelt men dit indekken steeds uit, dan wordt het te nemen verlies voortdurend groter. Op het moment van uitstel weet men dat echter niet en achteraf heeft men weinig aan de wetenschap dat men eerder had moeten indekken.

Wat bij Herstatt precies is gebeurd, weet ik niet. Ik heb alleen aannemelijk willen maken dat een „short" positie opgebouwd in de laatste maanden van 1973 in de eerste maanden van 1974 tot

grote verliezen kan hebben geleid. Op dit punt ben ik het dan ook niet geheel met de heer De Boer eens. Niet relevant is of de valuta, waarin men een „short" positie heeft, deprecieert, maar of bij het gladstrijken van de termijnpositie (eventueel op de vervaldag!) de contante koers hoger of lager is dan de koers waartegen men zich verplicht heeft te leveren. Zoals uit de grafiek bij mijn artikel blijkt, gold ook in de eerste maanden van 1974 dat de koers waartegen de gemiddelde speculant zich verplicht had te leveren boven de contante koers op de vervaldatum lag.

P. van Veen

Dr. A. A. de Boer: *Energie vandaag en morgen*. Kluwer, Deventer, 1974, 119 blz.

De energiecrisis was nodig om te beseffen, dat er in Nederland een gat bestond in de literatuur over energie-economie. De verdienste van De Boer is, dat hij als eerste heeft gepoogd het gat op te vullen. Algemeen oriënterende werken op dit gebied bestonden ten onzent niet. Ook de naar mijn mening beste boeken van de laatste jaren — ik noem *Nederland-aardgasland* van Brouwer/Coenen, 1968, en *Energie op leven en dood* van Sanders, 1972 — dragen het stempel van de specialist op het een of andere deelgebied. Nederland heeft geen traditie in de energie-economie, ondanks de grote rol die het in feite bij ons speelt. In tegenstelling tot bijv. Duitsland en Frankrijk bestaat geen leerstoel in dit vak, evenmin als universitaire instituten of zelfs een gespecialiseerd tijdschrift, zoals de *Revue française de l'Energie* of het blad *Energiëwirtschafliche Tagesfragen*.

Ook De Boer is in zijn boek niet geheel ontkomen aan het specialisme van de auteur. De helft is gewijd aan kernenergie en modellenbouw en daardoor komen andere relevante onderwerpen — ik denk aan prijsvorming, productie en verbruik van fossiele brandstoffen, analyse naar verbruikssectoren — wat in het gedrang. Andere problemen, die het kenobject van de energie-economie meer rechtstreeks raken, zoals de afbakening t.o.v. andere grondstoffen en het voor energie typische vraagstuk van de entropie, komen niet ter sprake. Ook de methodologische aspecten van energieboekhouding, omrekening in een gemeenschappelijke maateenheid en aan-

verwante zaken vallen buiten het kader van het boek.

Ondanks deze beperkingen (of misschien wel dank zij deze beperkingen) is het een zeer lezenswaard boek geworden, dat opvalt door de heldere manier waarop het is geschreven en door de pakkende beeldspraak. Ik noem als voorbeelden van het laatste de „pokdaligheid van onze landkaart", die ontstaat door de overgebleven betonnen omhulsels van oude kernreactoren (blz. 50) en de „tranquillizer curve" als epitheton ornans voor een logistisch verloop (blz. 92). De belangstelling van de lezer wordt nog extra geprikkeld wanneer de beeldspraak overgaat in polemieken, zoals op blz. 59 in een verwijt tot hen, die een sfeer van wantrouwen scheppen tegen bona fide kernenergiedeskundigen:

„Er wordt hier een vervuiling van het communicatiemilieu gepleegd die niet alleen voor de ontwikkeling van de kernenergie maar in later stadium ook voor iedere andere activiteit waarvoor men de protesterende minderheid kan inzetten, een groot gevaar oplevert. De werkelijk serieuze discussie over de noodzakelijke beveiliging van milieu en bevolking tegen de risico's — alle risico's — van onze industriële bedrijvigheid wordt doorkruist door acties van huisvrouwen, die andere huisvrouwen waarschuwen tegen als atoombommen uit elkaar vliegende kerncentrales en mismaakte kinderen, omdat men de karikatuur met de werkelijke problematiek gaat verwarren".

Wanneer men uit deze zinnen zou concluderen, dat de schrijver niet gehinderd wordt door een overmatig gevoel voor relativiteit, dan is die conclusie in het algemeen niet gerechtvaardigd. Aan de beschrijving van de alternatieve ener-

giebronnen en de beoordeling van de toekomstige bijdrage der invariante energiebronnen (zon, wind, water) valt niet te tornen. Dat geldt ook wel voor de opmerkingen, die de betreffende waarde van energieprognoses aantonen en ze als wetenschappelijke koffiedikkijkerij brandmerken. Wel schiet de schrijver naar mijn mening dan weer door met zijn bewering, dat „het inzicht in de structuur van onze economie en van de factoren, die de vraag naar energie bepalen, . . . zo gegroeid (is), dat wij beter dan ooit in staat zijn het effect van min of meer onverwachte veranderingen in de omstandigheden te peilen” (blz. 81). Dat lijkt mij een illusie. Wie hebben er na de oliecrisis nu bijvoorbeeld gelijk: zij, die menen dat de waarschuwing van de Club van Rome op een juiste analyse stoelt, of zij, die het met *The Economist* eens zijn?

Van de kwaliteiten, die het boek bezit, moet er nog een genoemd worden en dat is de gemakkelijke toegang, die het tot sommige lastige onderwerpen verschaft. Uit de wirwar van calorieën, joules, steenkolenequivalenten, kilowatturen en wat dies meer zij, heeft De Boer de overigens ongebruikelijke eenheid Q overgenomen, die voor extreem grote hoeveelheden geldt en een handzame beschrijving van de „grote” problemen zonder veel nullen of exponenten mogelijk maakt. Ook de popularisatie van lineaire, exponentiële en logistische functies is goed gelukt, niet in het minst door de vuistregels, die voor de exponentiële groei en de daarbij vaak gehanteerde verdubbingsperiodes worden gegeven.

Het hoofdstuk over kernenergie geeft in kort bestek een uitstekende en, wat belangrijker is, zeer begrijpelijke samenvatting van de essentiële processen in de verrijkinginstallatie, de gebruikelijke kernreactoren en de kweekreactor.

Men verwacht van een boekbespreking, dat ook de minder geslaagde kanten naar behoren worden belicht. Wanneer ik dat doe, is het met de vooropstelling, dat over het geheel genomen het boek van De Boer naar mijn mening een voortreffelijke inleiding tot de energieproblemen van de toekomst vormt.

Een eerste bezwaar heb ik hiervoor al genoemd. De onderliggende basiskennis, die zoals bij onze Oosterburen de Energiewirtschaftslehre als economische specialisatie een eigen gezicht geeft, komt maar zelden te voorschijn. Maar die basiskennis is toch wel nodig om de aan de oppervlakte waarneembare verschijnselen juist te kunnen interpreteren. Zo had de schrijver mijns inziens in aanhangsel I de begrippen calorische boven- en onderwaarde kunnen introduceren; de op zijn minst ongebruikelijk te noemen omrekening van aardgas in steenkool had dan bijv. kunnen worden vermeden (blz. 18). Natuurlijk is dat niet meer dan een kleinigheid, maar het wijst er wel op, dat men de elementaire begrippen niet te laag moet aanslaan.

Voorts is de analyse naar mijn smaak te globaal, afgezien dan van de kernenergie, en is te sterk op de produktie van energiedragers gericht. Het niet-energetisch verbruik van aardolieprodukten wordt weliswaar vermeld (blz. 12), maar de benamingen nafta en ethyleen vond ik nergens. In Europa is verhoudingsgewijs het verbruik van aardgas als grondstof en dan vooral voor de kunstmestproduktie even belangrijk als dat van nafta, maar het schittert door afwezigheid. In een boek, dat de toekomst behandelt, zou toch evenmin de behandeling van koolwaterstoffen als basis voor de produktie van synthetisch voedsel mogen ontbreken. Ook het energetisch verbruik komt er bekaaid af; een summiere beschrijving van het verbruik in de huishoudelijke sector, de belangrijkste taken van industrie en het vervoer zou de evenwichtigheid van het boek ten goede zijn gekomen.

Hiermee hangt misschien ook samen, dat de schrijver naar mijn mening wat te gemakkelijk over sommige verspillingproblemen heen stapt. Ik citeer een passage op blz. 47:

„Vaak komt men de stelling tegen dat de produktie van elektriciteit gepaard gaat met een verspilling van energie in de vorm van warmteverlies; deze verspilling is enerzijds schadelijk voor onze grondstoffenhuishouding en anderzijds voor het milieu. Van verspilling in de letterlijke zin van het woord is hier echter geen sprake omdat de omzetting van thermische energie in elektriciteit noodzakelijkerwijs met verlies gepaard gaat. Bij een elektrische centrale gaat de energie die niet wordt omgezet verloren in het koelwater. Men kan eerst van verspilling spreken wanneer reële mogelijkheden om deze warmte te gebruiken, onbenut worden gelaten”.

Dit is slechts de halve waarheid. Men kan namelijk ook van verspilling spreken, wanneer elektriciteit wordt verbruikt voor doeleinden, die met behulp van andere energiedragers op een meer efficiënte wijze kunnen worden bereikt. Directe aanwending van aardgas in plaats van elektriciteit voor de produktie van warmte levert een bezuiniging van 50% aan primaire energie op, zoals men in de papieren voor het recente symposium „Energy conservation, ways and means” 1) kan lezen. Juist om dit soort verspilling van het elektriciteitsverbruik tegen te gaan, zouden de elektriciteitsstarieven drastisch moeten worden veranderd, naar analogie van wat vanaf binnenkort met het aardgas gebeurt.

Ook met de tegenpost van deze verspilling, de thermische belasting van het water, springt De Boer misschien wat lichtvaardig om. Volgens voorlopige ramingen zou een vermogen van 80.000 MW in het jaar 2000 zonder bezwaar door de Nederlandse waterhuishouding kunnen worden gekoeld (blz. 48). Ik stel daar zonder verder commentaar de eerste twee conclusies van een speciaal aan dit onderwerp gewijde studie tegenover 2).

1. De belangrijkste conclusie van deze

verkenning is dat de ontwikkeling van de elektriciteitsproduktie een (dringende) behoefte aan koelwater aan de orde stelt, waaraan zelfs in ons waterrijke land slechts met bijzondere zorg en moeite zal kunnen worden voldaan.

2. Er is daarom alle reden om de ontwikkeling en de behoefte, zowel in de consumptieve als in de produktieve sector, af te remmen, waarbij moet worden gedacht aan afremming van bevolkingsdichtheid en van industrialisatie en aan wijziging van het behoeftepatroon. Een voortzetting van de huidige trend zal het produktiepotentieel reeds na 30 à 40 jaar tot zijn grenswaarde belasten.

De verleiding is groot ook op andere zaken wat dieper in te gaan. Ik volsta met de vermelding ervan. De vergassing van steenkool zou een belangrijker plaats verdienen. De beschrijving van de voor de toekomst toch niet onbelangrijke brandstofcellen, ook uit een oogpunt van decentralisatie van de energievoorziening, ontbreekt geheel. De opkomst van de oliemaatschappijen en de politiek, die zij volgen, zou wellicht op meer genuanceerde wijze moeten worden behandeld. Veel wordt gezegd over de activiteiten van de EG op energiegebied, maar de OESO die in de oliepolitiek een minstens even belangrijke rol speelt, wordt slechts in een aanhangsel vermeld. De behandeling van de verschillende typen reserves is lichtelijk verwarrend; eerst wordt er alleen over bewezen en over mogelijke reserves gesproken, dan over drie groepen van min of meer bekende reserves (blz. 10) en tenslotte worden als dessert de waarschijnlijke reserves geserveerd. Ik neem aan dat, zoals gebruikelijk, de waarschijnlijke reserves er van het begin af bij horen. Andere onvolkomenheden, die misschien in een volgende druk kunnen worden gecorrigeerd, geef ik ten gerieve van de lezer in voetnoot 3.

Alles bijeen genomen lijkt mij de geringe aandacht, die de schrijver besteedt aan de besparingsmogelijkheden bij de verschillende typen van energieverbruik, de belangrijkste tekortkoming van het boek. Wanneer men de gegevens, die voor het genoemde symposium werden opgesteld, in elkaar schuift, blijkt voor

1) *Toekomstbeeld der Techniek*, Kon. Instituut van Ingenieurs, no. 19, blz. 97.

2) Ir. P. J. Wemelsfelder, *Waterstaatkundige aspecten van de koelwatervoorziening, 1972, Toekomstbeeld der Techniek*, no. 12, blz. 45.

3) ● Het opschrift van tabel 5 (blz. 19) is niet juist; de cijfers zijn niet uitgedrukt in 10¹² kcal, maar in procenten van het totale verbruik; bovendien zijn de aardgascijfers in de beginjaren te hoog.

● In tabel 15 (blz. 13) zijn de exponenten van de eerste kolom ten dele verkeerd uitgevallen.

● In een boek over energie is het wel begrijpelijk, maar toch niet correct, dat de heer Oele zijn naam ziet veranderen in Dr. Ir. Olie (blz. 115).

de periode 1975-1985 het energieverbruik gemiddeld jaarlijks:

- met 4,5% te zullen stijgen, als alles zijn gewone gang gaat (het percentage lijkt me overigens rijkelijk laag);
- met slechts 2,5 tot 3% te zullen stijgen als de aanbevolen bezuinigingen worden doorgevoerd.

Een dergelijke vertraging van de groei is aanzienlijk en allerminst utopisch. Engeland kent sinds de oorlog een gemiddelde jaarlijkse toename van het energieverbruik van 2% of minder. Al zijn de omstandigheden daar dan ook anders en verdient het Engelse voorbeeld vanzelfsprekend geen onverdeelde navolging, het is toch een cijfer dat te denken geeft.

Tenslotte verdienen auteur en uitgever een compliment voor de snelheid, waarmee dit boek op de markt is gekomen. De voor sommigen misschien wat lastige typografische vormgeving is daarbij het kleinere ongerief.

K. Zijlstra

Mr. J. van Hoorn jr.: De rechtspersoonlijkheid in het fiscale recht. Kluwer BV, Deventer-Antwerpen, 1974, 16 blz., f. 3,50.

Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van bezoekend hoogleraar in het fiscaal recht der Angelsak-

sische landen aan de Vrije Universiteit Brussel op 14 maart 1974.

S. Panitchpakdi: Educational growth in developing countries. University Press, Rotterdam, 1974, 176 blz., f. 49,50.

Het boek probeert een bijdrage te leveren om de planning van onderwijs zo effectief mogelijk te maken. Nadat de verschillende planningstechnieken zijn behandeld, wordt er een vraag-aanbodmodel van onderwijs opgesteld. Verscheidene relevante variabelen zoals interne dynamische elementen en de Adelman-Morris socio-politieke indicatoren worden hierin beschouwd. Dit model wordt voor Afrika, Azië en Latijns-Amerika empirisch getoetst. Het boek, dat een extra dimensie toevoegt aan de tijdelijke discussie rond het pro-

ces van onderwijsplanning, wordt ingeleid door Prof. J. Tinbergen.

Japan's eigen aard. Stichting Maatschappij en Onderneming, 's-Gravenhage, 1974, 102 blz., f. 6,50.

Dit boekje, dat door de Stichting Maatschappij en Onderneming in haar serie „Informatief” werd gepubliceerd, bevat twee artikelen: „Japan, iets anders dan anderen” door B. Beedhan (vertaald uit *The Economist*) en „Japan's eigen aard” door Drs. E. J. van Helvoort.

In de twee artikelen worden verschillende kanten van de Japanse samenleving belicht. De grondgedachte is daarbij tweërlei: nagaan, hoe men de zaken elders regelt én vanuit ander-mans situatie terugkijken op de eigen toestand.

TALENPRAKTIKUM AMERSFOORT

- * English in management
- * English in marketing
- * English in computing
- * English in banking

- * Français dans le domaine du management
- * Français économique et commercial
- * Wirtschaftsdeutsch

Inl. (03490) 2 90 97

4 0 4 8 7

Op het Hoofdkantoor van de ANWB te 's-Gravenhage komt in het Directoraat Centrale Afdelingen de functie vacant van

chef bedrijfseconomische informatie ontwikkeling

Deze functionaris zal rechtstreeks ressorteren onder de Directeur Centrale Afdelingen, terwijl hij samenwerkt met een aantal administratieve en bedrijfseconomische functionarissen in de organisatie.

Doel van de functie:

Het doen van aanbevelingen vóór het opzetten en onderhouden van een zodanig systeem van financiële administratie en verslaggeving dat alle, voor het optimaal functioneren van de ANWB benodigde bestuurlijke informatie daaraan kan worden ontleend.

Korte taakomschrijving:

- Het analyseren van de behoefte aan bestuurlijke informatie.
- Het systematiseren van deze informatie en het ontwikkelen van het daarbij behorende input- en verwerkingssysteem.

Voor deze functie gaan onze gedachten uit naar iemand met:

- Een voltooide universitaire opleiding in de bedrijfseconomie.
- Een door opleiding en praktijkervaring verkregen gedegen bekendheid met administratieve organisatie, budgettering en automatisering.
- Een dienstbare, maar wel kritische opstelling ten opzichte van het lijnmanagement.
- Het vermogen om in beleidstermen te kunnen denken.
- Een leeftijd tussen 30 en 40 jaar.

Sollicitaties kunnen gericht worden aan: Chef Sociale en Personele Zaken, Wassenaarseweg 220, 's-Gravenhage. Eventuele mondelinge inlichtingen omtrent functie-inhoud worden u gaarne verstrekt door Ir. J. v.d. Hazel, Directeur Centrale Afdelingen. Telefoon 070-264426 toestel 2181.

ANWB

GEMEENTE

EINDHOVEN

Bij de afdeling financiële zaken van de dienst gemeentewerken, tevens werkzaam ten behoeve van de diensten ruimtelijke ordening en verkeer en bouw- en woningtoezicht, komt — vooruitlopend op de pensionering van de huidige functionaris — de functie vacant van

hoofd van de afdeling

De werkzaamheden omvatten in hoofdzaak de administratieve organisatie en de zorg voor de financiële verslaglegging van bovenvermelde diensten.

Van functionaris wordt verwacht dat hij leiding kan geven aan 45 medewerkers en medewerkers en in het bijzonder aan het proces van de automatisering van de financiële administratie.

Opleiding: Nivra-accountant, danwel diploma S.P.D. c.q. M.O. boekhouden met gemeentefinanciën en ervaring op het terrein van de automatisering, alsmede kennis van de financiële verslaglegging op het terrein van gemeentewerken en grondbedrijf.

Salaris: minimum f 3891,— per maand
maximum f 4821,— per maand
rang: administrateur 1e kl.
7½% vakantietoelage.
Gunstige ziektekostenregeling.

Sollicitaties met uitvoerige inlichtingen binnen 8 dagen na het verschijnen van deze oproep, *onder vermelding van nr. 74.118*, te richten aan de directeur van personeelszaken, stadhuis Eindhoven.

DE NEDERLANDSE BANKIERSVERENIGING

te Amsterdam vraagt, in verband met het vertrek van de huidige functionaris, een

JONGE ECONOMIST

voor de vervulling van een staffunctie op het secretariaat.

De taak omvat de begeleiding van commissies van deskundigen uit de bankwereld die zich bezighouden met vraagstukken van monetair-economische, organisatorische en commerciële aard.

In verband met de aard van het werk is een goede schriftelijke uitdrukingsvaardigheid van essentieel belang.

Geïnteresseerden worden uitgenodigd een schriftelijke sollicitatie te richten aan de Secretaris van de Nederlandse Bankiersvereniging, Herengracht 136 te Amsterdam.